

Definiëring van het concept **'seksisme'**

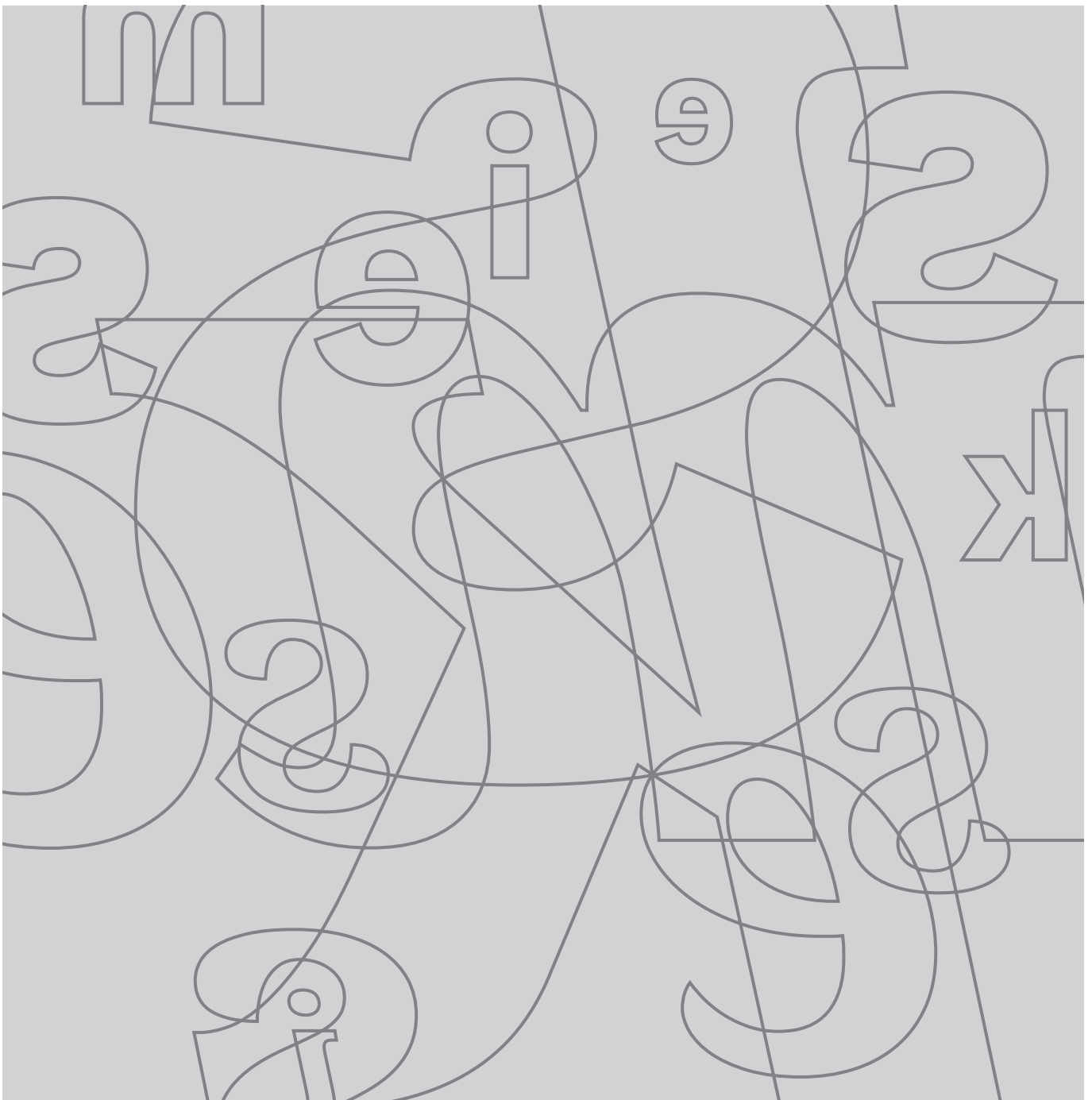

INSTITUUT VOOR
DE GELIJKHEID
VAN VROUWEN
EN MANNEN

.be

Definiëring van het concept 'seksisme'

MOH - Magda Michielsens Onderzoekshuis - 2009

Uitgever

Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen

Ernest Blerotstraat 1

1070 Brussel

T 02 233 41 75 – F 02 233 40 32

gelijkheid.manvrouw@igvm.belgie.be

www.igvm.belgium.be

Auteurs

Magda Michielsens

Walter Angioletti

MOH

Magda Michielsens Onderzoekshuis

www.moh.be

Eindredactie

Geraldine Reymenants

Vertaling

Paul Janssens NV

Vormgeving

Sfumato.be

Verantwoordelijke uitgever

Michel Pasteel – Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen

Depotnummer

D/2009/10.043/10

Cette publication est également disponible en français.

Onze oprechte dank gaat uit naar de mensen die in het kader van dit onderzoek bereid waren om gesprekken te voeren over 'seksisme'. Zij hebben tijd gemaakt en meegedacht over de definitie van seksisme en de vele aspecten van de problematiek. Zij hebben theorieën, voorbeelden en ideeën aangereikt. Het was een voorrecht om met hen van gedachten te wisselen.

Onze dank gaat ook uit naar de leden van het begeleidingscomité die dit onderzoek kritisch en aandachtig hebben gevolgd.

Dank ook aan het IGVM voor het vertrouwen en de prettige samenwerking. Het contact was stimulerend en ondersteunend.

**Magda Michielsens
Walter Angioletti
MOH**

Inhoudstafel

7	Voorwoord
9	Inleiding
11	Hoofdstuk 01 Voorbeelden van seksisme
	1. Prevalentie
	2. Cases
	3. Voorbeelden uit interviews
	4. Modeluitspraken
24	Hoofdstuk 02 Het begrip seksisme
	1. Definitie van seksisme
	1.1. Bestaande definities
	1.2. Onze definitie
	2. Herkomst van het begrip seksisme
	3. Een weinig populair begrip
34	Hoofdstuk 03 Mechanismen
	1. De gendermachine
	1.1. Het begrip gender
	1.2. Antiseksisme in een gegenderde samenleving
	1.3. Kritieken op gender
	2. Stereotypen en verkeerde veralgemeningen
	3. Alledaags seksisme
	4. Humor
45	Hoofdstuk 04 Knelpunten
	1. Botsende vrijheden
	2. Pornificatie
52	Conclusies
53	Noten
57	Literatuurlijst
63	Bijlage. Lijst geïnterviewden

Voorwoord

Het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen (IGVM) verleent op onafhankelijke wijze bijstand aan slachtoffers van geslachtsdiscriminatie, in navolging van de Europese Richtlijnen. Bij het behandelen van binnenkomende klachten of meldingen wordt het IGVM regelmatig geconfronteerd met situaties of handelingen die intuïtief onder de noemer ‘seksistisch’ kunnen worden geplaatst. Een groot aantal daarvan betreft het beeld van vrouwen of mannen in media en publiciteit: een ‘seksistische’ publiciteitscampagne via internet, betwistbare passages in boeken of teksten, ongenueanceerde televisieprogramma’s, Daarnaast betreffen de meldingen die het IGVM ontvangt ook ‘seksistische’ aantijgingen of beledigingen binnen de privé-, professionele of publieke sfeer.

In uitzonderlijke gevallen start het IGVM een gerechtelijke procedure op om dergelijke ‘seksistische’ handelingen aan banden te laten leggen. We verwijzen bijvoorbeeld naar de zaak Rent-a-Wife. Het IGVM bekwam toen via de rechter een verbod op een webreclame waarin vrouwen, als poppen verpakt, zogezegd te huur werden aangeboden voor huishoudelijke en ‘andere’ diensten (zie infra). Behalve gerechtelijke stappen, bemiddelt, sensibiliseert en positioneert het IGVM zich naar aanleiding van ‘seksisme’ en ‘seksistische’ gedragingen in de maatschappij. Bij het vervullen van zijn opdracht heeft het IGVM dus enerzijds een concrete rol te vervullen in de juridische bijstand van slachtoffers en speelt het anderzijds een morele rol als publieke actor in het debat rond seksisme.

De steeds terugkerende vraag is echter: wat is seksisme? Waar ligt de grens tussen aanvaardbare en onaanvaardbare handelingen? Tussen goed te keuren en niet goed te keuren gedragingen? Tussen kwetsende of vernederende en humoristische uitspraken? In woordenboeken en encyclopedieën kunnen talloze definities van ‘seksisme’ worden gevonden. Maar het blijft een vluchtig, en moeilijk definieerbaar concept. Het is tijds- en plaatsgebonden, en dus cultuurgebonden. Bovendien zijn definities van seksisme, omwille van de context, nooit neutraal en moeten ze voldoende praktisch zijn. Bij de vraag naar het afbakenen van seksisme hoort immers onvermijdelijk de vraag naar een werkbare manier om er op te reageren. Hoe kunnen ‘seksistische’ handelingen, gedragingen, uitspraken worden beteugeld zonder te vervallen in een overdreven politieke correctheid, moralisme of purisme, of zonder andere vrijheden, zoals de vrijheid van meningsuiting, te schenden?

Eerdere initiatieven tot het definiëren van ‘seksisme’ leverden reeds interessante resultaten op. We vermelden Resolutie 1557 (2007) van de Raad van Europa over ‘The image of women in advertising’ en Resolutie 2008/2038(INI) van het Europees Parlement over het effect van marketing en reclame op de gelijkheid tussen vrouwen en mannen. Beide resoluties spitsen meer bepaald toe op het gebruik van seksistische stereotypen in reclame. Voor België verwijzen we naar het wetsvoorstel tot bestraffing van bepaalde door seksisme ingegeven daden, ingediend door Isabelle Durant en Josy Dubié (Senaat 3-1840/1), en naar studies en acties ter zake van vrouwenverenigingen en gelijkheidsorganisaties. Tot nog toe hebben deze initiatieven echter geen werkbare definitie van seksisme, aangepast aan de Belgische context, opgeleverd.

Omwille van deze noodzaak aan een goede, gefundeerde en praktisch werkbaar definitie van seksisme, heeft het IGVM een onderzoeksopdracht uitgeschreven. Het doel van dit sociologische onderzoek was meervoudig. Ten eerste moest het verband worden onderzocht tussen seksisme, stereotypen, vooroordelen en discriminatie op basis van geslacht. Ten tweede werd gevraagd de mogelijkheid te onderzoeken om een grens te trekken tussen aanvaardbare en niet-aanvaardbare handelingen die verband houden met een onderscheid dat wordt gemaakt tussen de seksen. Ten derde diende het beperken van dergelijke onaanvaardbare handelingen te worden bestudeerd. Ten slotte moesten de domeinen waarin en de handelingen waarop een definitie van 'seksisme' van toepassing kan zijn worden afgebakend.

De onderzoeksopdracht werd toegekend aan Magda Michielsens (Magda Michielsens Onderzoekshuis), en liep van april tot december 2008. Dit rapport vormt er de neerslag van.

Wij danken in het bijzonder de leden van het externe begeleidingscomité voor hun interesse in het onderzoek. Katrien Bruggeman (Nederlandstalige Vrouwenraad), Dirk De Meirleir (Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding, nu ILGA Europe), Cécile De Wandeler (Vie Féminine), Patrick Humblet (Universiteit Gent), Nathalie Kumps (advocate), Hedwige Peemans-Poullet (Université des Femmes), Corine Van Hellemont (Universiteit Antwerpen), Liliane Versluys (advocate) en Magdeleine Willame-Boonen (Conseil des Femmes Francophones de Belgique) hebben met hun boeiende, inspirerende en verhelderende inzichten, commentaren, aanvullingen zonder twijfel een belangrijke bijdrage geleverd aan het welslagen van deze studie.

Michel Pasteel

Directeur van het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen

Mei 2009

Inleiding

We willen in dit rapport een werkbare definitie leveren van het begrip ‘seksisme’. De aandacht die in de maatschappij wordt besteed aan ‘discriminatie’ en het feit dat ‘geslacht’ één van de discriminatiegronden is die door de wet wordt genoemd, vragen dat we het probleemgebied dat gemeenzaam wordt aangeduid als ‘seksisme’ steeds beter verkennen. Een definitie kan daarbij behulpzaam zijn.

Om tot die definitie te komen hebben we verschillende paden bewandeld. We hebben, ten eerste, gesprekken gevoerd met experts. Zij vormen geen representatieve groep, en dat was ook niet de bedoeling. Het is een keure aan mannen en vrouwen die actief zijn op het terrein van gelijke kansen, emancipatie, mensenrechten, sociale cohesie en filosofie; het zijn intellectuelen, adviseurs, opiniemakers die mede het culturele klimaat in België bepalen. In dit rapport wordt geen precieze weergave gebracht van deze gesprekken. Ze vormden slechts één van de vele inputs en inspiratiebronnen voor dit onderzoek. Wij hebben uit de gesprekken inzichten en suggesties gehaald, waarmee we zelf hebben verdergewerkt. We hebben onze gesprekspartner bovendien niet gevraagd naar ervaren seksisme, maar wel naar inzichten, inbedding van seksisme in bredere theorieën en meningen.

Ten tweede hebben wij ons gebaseerd op bestaand empirisch materiaal. We hebben gericht gezocht naar onderzoek over het voorkomen van seksisme. Aan de hand van de geïdentificeerde studies hebben wij ons een idee kunnen vormen van de prevalentie: hoe vaak komt seksisme voor, door wie wordt het gerapporteerd, onder welke vormen doet het zich voor, op welke terreinen, in welke omstandigheden, in welke fasen van het leven van mannen en vrouwen?

Een derde informatiebron vormden de wetenschappelijke theorieën over de maatschappelijke positie van mannen en vrouwen. We hebben deze theorieën gescreend op het gebruik van de term ‘seksisme’. Parallel hieraan hebben we geïnventariseerd wat binnen genderstudies en binnen de vrouwen- en mannenbeweging als vormen van seksisme wordt benoemd. Ook hierover hebben we met sleutelfiguren gesprekken gevoerd.

Ten vierde hebben wij ook nuttig materiaal geput uit studiedagen die werden georganiseerd tijdens de periode waarin het onderzoek werd uitgevoerd: ‘Gelijkheid van mannen en vrouwen in het recht’ (6 mei 2008, Brussel: Amazone); ‘De nieuwe federale antidiscriminatie wetten’ (14 mei 2008, Brussel: Facultés Universitaires Saint-Louis en Universiteit Antwerpen); ‘Paroles d’hommes’ (17 oktober 2008, Brussel: Relais-hommes); ‘Seminarie Europese Vrouwenraad’ (7 november 2008, Brussel: Nederlandstalige Vrouwenraad); ‘Vrouwen en samenlevingen in transitie’ (22 november 2008, Brussel: Amazone).

Wij hebben, ten slotte, ook een literatuurstudie ondernomen ten behoeve van de specifieke doelstellingen van dit onderzoek. We hebben daarbij bijzondere aandacht besteed aan het vinden van strategieën om ‘seksisme’ te voorkomen en aan de juridische context waarin ‘seksisme’ wordt benaderd.

Het rapport is gebaseerd op de analyse van dit materiaal.

In Hoofdstuk 1 geven we een beeld van de situaties waarin de term ‘seksisme’ wordt gebruikt. We doen dat aan de hand van voorbeelden en op basis van de resultaten van empirische studies.

In Hoofdstuk 2 komen we tot een definitie. We steunen daarvoor op de voorbeelden, waaruit we de belangrijkste gemeenschappelijke kenmerken halen, en op de literatuurstudie. De term ‘seksisme’ wordt vandaag gebruikt ten aanzien van zowel mannen als vrouwen. Dat is echter niet altijd zo geweest. Daarom gaan we ook na waar de term eigenlijk vandaan komt, en stellen we de band tussen ‘seksisme’ en ‘feminisme’ in het licht.

Bij de formulering van een definitie is het duidelijk dat inzicht in het fenomeen ‘seksisme’ niet los kan worden gezien van de maatschappelijke constructie van vrouwelijkheid en mannelijkheid. We gaan in Hoofdstuk 3 dan ook in op het begrip ‘gender’, met de bedoeling duidelijk te maken dat de inhoud van het begrip ‘seksisme’ afhangt van de ‘gendertheorie’ die wordt gehuldigd. We beschouwen het tot stand brengen van bepaalde vormen van mannelijkheid en vrouwelijkheid, met alle connotaties en structuren die daarbij horen, als het belangrijkste mechanisme waardoor ook ‘seksisme’ wordt geïmplementeerd. Er zijn echter nog andere mechanismen. We behandelen, naast gender, dan ook stereotypering, alledaags seksisme en humor.

In verhouding tot de rol die stereotypering speelt in het proces van beeldvorming, seksualisering, marginalisering en eventueel zelfs discriminatie, is onze behandeling ervan relatief beperkt, omdat de ‘beeldvorming van vrouwen en mannen in de reclame’ het onderwerp vormt van een onderzoek dat parallel liep aan onderhavige studie en dat thema in extenso behandelt.¹

In elke sector van de maatschappij zou de vinger kunnen worden gelegd op typische problemen die daar voorkomen in verband met seksisme. We denken aan seksisme in de taal, in de media, in de universiteiten, op de arbeidsmarkt, in de wetenschap, in religies, in de politiek, in het verkeer, in het economische verkeer, en op het gebied van geweld. Zo’n benadering zou een samenvatting dienen te geven van de hele kennisontwikkeling in genderstudies. We hebben daarvoor niet gekozen. We bieden in Hoofdstuk 5 wel een korte en exemplarische uitwerking van twee moeilijke kwesties die op dit ogenblik in verband met seksisme van groot maatschappelijk belang zijn: het fenomeen van botsende vrijheden en het verschijnsel dat wordt aangeduid als ‘pornoficatie’. We noemen het ‘knelpunten’ omdat op geen van beide terreinen consensus heerst, niet in de brede maatschappij, noch binnen de vrouwenbeweging. Op beide terreinen zal verdere discussie en verder onderzoek in de komende tijd zijn vereist.

We houden ons in dit rapport niet expliciet bezig met juridische informatie en juridische vragen. Hoewel we ons uitgebreid hebben geïnformeerd over de juridische context, gaat dit rapport niet daarover. We hebben ons zeer bewust beperkt tot een sociologische en filosofische benadering van het concept ‘seksisme’.

Er bestaan in de Verenigde Naties, in Europa, in België, Vlaanderen, Wallonië en Brussel vele verdragen, richtlijnen, wetten en decreten die moeten zorgen voor gelijkheid van mannen en vrouwen en voor bestraffing van discriminatie op basis van geslacht. Anderen hebben daarvan in codexen, naslagwerken, tijdschriften en websites mooie overzichten gemaakt.² Dat is niet ons terrein, en het was ook niet de opdracht van deze studie. Wij zijn niet van mening dat een doorgedreven juridisering van de maatschappij, waarbij elk term die in het recht wordt gebruikt uitsluitend in die juridische betekenis ‘mag’ worden gebruikt, een gunstige ontwikkeling is. Wij willen kijken naar de genese van termen, naar de wijze waarop termen in verschillende wetenschappen worden gebruikt. Ook het gebruik van termen in de kunst, in sociale bewegingen of in de media is van belang voor het goede begrip van een fenomeen. Een dieper inzicht in de concepten gaat het juridische vooraf, niet omgekeerd.

Hoofdstuk 01

Voorbeelden van seksisme

1. Prevalentie

In Angelsaksische studies komt het vaak voor dat alle omstandigheden en gebeurtenissen die in het nadeel zijn van vrouwen ‘seksistisch’ worden genoemd. Veel empirisch onderzoek over wat mensen (mannen en vrouwen) seksistisch vinden is er echter niet. Een uitzondering is het boek van Hope Landrine en Elizabeth Klonoff *Discrimination against women: prevalence, consequences, remedies* (1997). Landrine en Klonoff deden een uitgebreid empirisch onderzoek naar wat zij ‘sexist discrimination’ noemen. De eerste stap in hun onderzoek bestond uit het vaststellen in welke mate vrouwen ‘sexist events’ hebben meegemaakt (prevalentie). Zij hebben op grote schaal aan vrouwen gevraagd of zij ervaring hadden met seksisme: wanneer, wat, hoe vaak, waar?

De gebeurtenissen die vrouwen in dat onderzoek opnoemden, hebben vooral te maken met:

► Seks

De vrouwen in het onderzoek hebben last gehad van ongewenste intimiteiten: mannen probeerden hen te versieren, terwijl het duidelijk had moeten zijn dat ze niet welkom waren. Sommige vrouwen werden ten onrechte beschuldigd door collega's dat zij de baas verleidden of dat ze hogerop zijn geraakt door het verlenen van seksuele diensten. De meeste vrouwen (82%) rapporteerden grote en kleine handtastelijkheden.

► Werk

De respondenten hebben opmerkingen gekregen dat zij als vrouw bepaalde taken niet kunnen, het werk niet volhouden, te weinig werken, niet goed genoeg zijn, werk niet het voornaamste is (of hoort te zijn) in hun leven als vrouw. Ze werden niet aangeworven omdat de werkgever veronderstelde dat zij niet goed zouden functioneren omwille van de zorg voor de kinderen. Sommige vrouwen zijn volstrekt gedwarsboemd op school of op het werk. Deze laatste voorbeelden zijn meestal van lang geleden. Vrouwen vergeten die levensbepalende voorvallen echter niet.

De studie van Landrine en Klonoff dateert van een tiental jaar geleden. Aangezien de studie niet werd herhaald, kunnen we niet met zekerheid zeggen of de situatie is verbeterd. We slaan de resultaten van dit empirische onderzoek op in ons referentiekader om naar de huidige situatie te kijken. Veel ervan is nog steeds herkenbaar in het leven van vrouwen.

In zijn bekende studie *The myth of male power* (1993), over de maatschappelijke positie van mannen en over (negatieve) gedragingen tegenover mannen, klaagt Warren Farrell seksisme ten aanzien van mannen aan. Hij bekijkt de samenleving vanuit het oogpunt van de mannelijke socialisatie en beschrijft wat de nadelen van die mannelijke rol en de systematische voorbereiding erop zijn. Mannen zijn voorbereid ‘to protect’ (vrouwen en kinderen beschermen) en ‘to provide’ (in de materiële behoeften voorzien). Tengevolge van emancipatie en veranderde rolopvattingen worden zij daarvoor niet meer gewaardeerd. Mannen lijden daaronder, en vinden weinig houvast om de mannelijke rol een nieuwe invulling te geven. Farrell heeft er een interessant en complex boek over geschreven, met veel voorbeelden. In één van de voorbeelden komt hij toevallig in een ernstig gesprek terecht met een vuilnisman die bij hem in de straat aan het werk is. Het

zijn vooral mannen die dat werk doen, die voor dag en dauw aan het werk zijn, zwaar werk doen, door niemand worden bekeken, eigenlijk enkel worden uitgescholden als ze iets niet meenemen, morsen of met hun zware vrachtwagen het verkeer hinderen, arbeidsongevallen en beroepsziekten krijgen. Als ze voorbijgekomen zijn, is de straat weer proper. Maar de mannen krijgen er weinig voor terug. Dat we hen niet zien en nauwelijks waarderen, is volgens Farrell een vorm van seksisme en klas-sisme. We willen niet beseffen hoeveel mannen doen voor andere mannen en vrouwen. Sinds het feminisme van de jaren 1970 is er veel aandacht voor het zogenaamd onzichtbare werk van vrouwen. Maar er is even weinig respect en aandacht voor werk van mannen, vooral van mannen van lagere klasse. De feministe Camille Paglia stelde dat de lectuur van Farrells werk haar blik op mannen definitief heeft veranderd.³

Farrell analyseert goed hoe zowel vrouwen als mannen in bepaalde rollen zijn ge-socialiseerd. Systematisch vestigt hij er de aandacht op dat een vastliggend sekse-rolpatroon ook voor mannen geen pretje was en is. Hij benadrukt dat er weinig begrip en ondersteuning is voor mannen nu zij het oude rolpatroon kwijt zijn. Vrouwen hebben de verandering ingezet en bouwen aan alternatieven; mannen niet.

Hij is niet blij met de socialisatie en het voor de twee geslachten verschillende leven dat daaruit volgt, maar hij noemt dat geen seksisme. Hij wijst op het zeer frequent voorkomen van nadelen – ook voor mannen – van de rolverdeling tussen de seksen. Als we dat seksisme zouden noemen (wat hij niet wil), dan zouden we het *'bisexism'* moeten noemen: *'We have lived not in a sexist world, but a bisexist world.'*⁴

2. Cases

Laten we vervolgens kijken naar enkele voorbeelden van wat doorgaans 'seksisme' wordt genoemd en aangeven wat de bijzonderheden zijn.

► Case 1

Een groepje mannen en vrouwen staat bij de drankautomaat. De stemming is opgewekt en kameraadschappelijk. Een vrouw is aan de beurt, en de machine doet het niet. Een man vraagt of hij er een klap op mag geven. Het vrolijke gezelschap – en ook de vrouw aan de machine – vindt het goed. Een harde klap volgt. Commentaar van de man: 'Er goed op slaan werkt altijd, bij vrouwen in alle geval toch.' Iedereen lacht, ook de vrouwen.

De man ventileert zijn opvatting over vrouwen: met wat klappen doen ze wel wat je wilt. Hij heeft niet enkel een algemeen idee over vrouwen; hij heeft ook een idee over hoe je als man met vrouwen moet omgaan.

Hij weet ook hoe je een gezelschap moet animeren. Een grapje op zijn tijd stelt je in het middelpunt van de belangstelling en maakt je populair in de groep. Zo'n gedrag accumuleert sociaal kapitaal. Je moet zelfs al een sociaal kapitaaltje hebben verzameld om het je te kunnen veroorloven.

Het geweld in de grap treft enkel vrouwen: één bepaalde groep, samengesteld op basis van geslacht, wordt gevisieerd en vernederd – wordt zelfs bedreigd. En er wordt een norm gesteld: als vrouwen het niet doen, moet je ze een harde klap geven.

De vrouwen lachen mee. Zij weten immers dat je als vrouw moet mee lachen, ook al word je vernederd en bedreigd. Vrouwen die hiermee niet kunnen lachen, lijden aan een veel voorkomende vrouwelijke kwaal: gebrek aan humor. Vrouwen hebben niet enkel geleerd zogenaamd grappige vernederingen te slikken; ze hebben ook geleerd dat ze het mannen moeten toelaten om de held van het gezelschap te zijn. Mannen rekenen erop dat vrouwen er zijn om hun ego te versterken.

Het 'grapje' van de man is ook efficiënt. Het is – door het kameraadschappelijke klimaat rond de automaat – weliswaar slechts een grapje, maar de man herinnert vrouwen eraan dat gelijkheid en kameraadschappelijkheid bestaan als de man afziet van geweld. Hij stelt zichzelf – en zijn soortgenoten – als superieur.

Drankautomaten en kopieermachines zijn de plaatsen bij uitstek waar informele gesprekken worden gevoerd. Ze zijn op kantoren, werkplaatsen, scholen en universiteiten verzamelpunten voor 'vriendschappelijk' contact. Het zijn ook de bekende plaatsen waar intimidaties, verleidingspogingen, ongepaste grapjes, roddels en pesterijen plaatsvinden.

De vrouwen lachen wel, maar dankzij dergelijke grapjes weten ze het weer: *it's a man's man's world*. De kameraadschappelijkheid, de gelijkheid, de wetten en nieuwe regels doen het hen soms vergeten, maar er zijn altijd wel mannen die hen eraan herinneren dat de wetten van de jungle volgens hen nog altijd heersen. Op tijd en stond komt er wel een opfrissing van het geheugen voor wat vrouwen altijd al wisten of vreesden.

► Case 2

In De Standaard van 24 oktober 2008 schrijft de vooraanstaande journaliste Mia Doornaert het volgende: 'Een omstreden bevordering van een vrouwelijke werknemer bijvoorbeeld als een "canapébenoeming" gaan bestempelen, is al een onbehoorlijk, en seksistisch, intentieproces.'

Als een vrouw een onbegrijpelijke en misschien onrechtmatige benoeming of bevordering krijgt, zegt de omgeving en de pers algauw dat het om een 'canapébenoeming' gaat. Dit is een benoeming of bevordering die men verdient met seksuele diensten, en niet met prestaties of kwalificaties die in het kader van de job als verdienstelijk worden beschouwd. Mia Doornaert zegt niet of het al dan niet zo is in het voorliggende geval. Ze komt niet met interne informatie die aantoonde of het wel of niet waar is. Ze zegt enkel dat de pers wel heel snel is met verdachtmakingen, vóór het proces is gevoerd en vóór er iets met zekerheid is vastgesteld. Vrouwen die carrière maken zijn gemakkelijk voorwerp van dergelijke beschuldigingen.

Anderzijds – dit valt buiten wat Mia Doornaert zegt – is het wel degelijk mogelijk dat seksuele diensten en charmes noodzakelijk zijn om carrière te maken, een baan te krijgen of te houden. Ook daarmee dienen we rekening te houden. Het is een taboe geworden te denken dat de weg naar boven soms langs het bed of de canapé gaat. Het gevolg is dat we weinig weten over hoe het spook van de verleiding, seksuele intimidatie, stille verhoudingen en machtsmisbruik door de politiek en andere professionele milieus waart. Seksisme ligt aan de basis zowel van het verschijnsel als van het feit dat er zo weinig over bekend is.

► Case 3

In het weekblad Humo verscheen een geconstrueerde foto als aankondiging van het programma 'De zwarte doos' van VTM. Op de foto kijken vijf mannen naar een naakte, dikke, zwarte vrouw. De figuren op de foto zijn buiten proporties: de mannen zijn klein, ver weg; de vrouw is disproportioneel groot. Ze staat op de voorgrond, half in profiel, en kijkt naar de camera. De kijker ziet vooral haar bijzonder dik achterste en een streepje van haar dikke, hangende borst. De mannen staan vrolijk lachend te kijken. De mannetjes staan helemaal op de foto. Het beeld van de vrouw eindigt halfweg haar been, iets boven de knie. Linksboven in het plaatje staat 'DE ZWARTE DOOS. VTM. 19.45'. Het is de aankondiging van een programma, dat verder met het beeld geen verband houdt.

Humo veronderstelt wellicht dat iemand dit beeld grappig vindt. Als men het in onderzoek aan groepen mensen zou voorleggen zal het waarschijnlijk door de meeste vrouwen seksistisch en racistisch worden gevonden. Het is grof, respectloos, beledigend, pijnlijk. Het is ook moeilijk te begrijpen wat de boodschap is, tenzij het kwetsen van vrouwen, van dikke vrouwen, van zwarte vrouwen, van dikke zwarte vrouwen. Het is geen politicus/a die men voor schut wil zetten, als uitdrukking van kort samengevatte politieke afkeer. Het is geen spel met vrolijke stereotypen. Het is gewoon de kwaadaardige uitdrukking van witte mannelijke superioriteit, terwijl mannen, ondanks hun misprijzen, hun begerige blik behouden en hun vernietigende suprematie met de kijker delen.

De geconstrueerde foto speelt met het fenomeen van de 'male gaze'. Het concept 'male gaze' of 'mannelijke blik', de mannelijke manier van kijken, is een belangrijk concept geworden in de feministische communicatietheorie. Sinds Laura Mulveys baanbrekende artikel 'Visual pleasure and narrative cinema' (1975) is er aandacht voor het feit dat de meeste beelden waarmee wij in de reclame, in de fotografie, in films, in (televisie)shows te maken hebben, de kijker in een positie brengen van een verlekkerd kijkende heteroseksuele man. Dat standpunt wordt in de beelden aan elke kijker opgedrongen. Het is een normerend kijken, en de norm is het mannelijke seksuele verlangen. Maaike Meier (1996) heeft geanalyseerd hoe het ook in teksten werkt.

Vrouwen kennen die blikken, ook in het dagelijkse leven. De 'male gaze' is overal – op televisie, in tijdschriften, in de reclame, op straat, langs de bouwwerf. Het is een deel van het anonieme erotische spel tussen de geslachten. Sommige vrouwen zouden het niet graag missen; anderen vinden het uitgesproken hinderlijk.

Interessant is de bespreking van Sarah De Mul van de scène tussen Lien Van de Kelder (actrice) en Wim Helsen (cabaretier).⁵ Lien van de Kelder had beloofd om tijdens de *Humo's Pop Poll 2008* in het Sportpaleis in Antwerpen uit de kleren te gaan. De spanning werd in de media opgedreven, maar zij deed het niet. In plaats daarvan toonde ze minutenlang haar borsten privé aan Wim Helsen en werden niet haar borsten gefilmd, maar het kijken en genieten van Helsen. Zo moesten wij het ons als kijker voorstellen. De langdurige scène van het mannelijke genieten van zo veel schoonheid was de weergave bij uitstek van de mannelijke blik. Er was geen stukje bloot lijf te zien, maar het was pervers, objectiverend, vernederend, respectloos – ondanks het bewonderende gekir. Het filmpje werd op televisie uitgezonden en is op internet te raadplegen. Het is uitgesproken seksistisch. De jongens van *Humo* zullen het vast humor noemen.

Beide voorstellingen (de zwarte doos en de oversekste, glurende Wim Helsen) zijn seksisme van de tweede orde. Als er kritiek op wordt geleverd, kan daartegenin worden gebracht dat men, op een bekrompen manier, niet is bereid om in de voorstelling een aanklacht tegen seksisme te zien.

► Case 4

VATICANSTAD (RKnieuws.net, 25 oktober 2008) – ‘De synode heeft in de conclusies van haar zaterdag gepubliceerde werkzaamheden voorgesteld dat de vrouwen een belangrijker plaats moeten krijgen in de lezing van de Bijbel tijdens de ceremonies. De bisschoppen vinden met name dat het lectoraat moet worden opengesteld voor vrouwen.’

Het seksisme van de katholieke Kerk is overweldigend. Vrouwen uitsluiten uit een functie mag op de arbeidsmarkt al lang niet meer. Maar er is vrijheid van godsdienst, en godsdiensten hebben zo hun eigen regels, die blijkbaar de Grondwet, de antidiscriminatiewetgeving en het arbeidsrecht overstijgen.

Dat vrouwen worden toegelaten tot het lectoraat is zowel een barstje in de patriarchale structuur als een extra uitsluiting en vernedering. Het is een opening, omdat het lectoraat de eerste stap is van de lagere wijdingen. Tegenwoordig wordt de lezing ook vaak gedaan door leken. De legitimatie van de toelating van vrouwen tot het lectoraat wordt geleverd in het kader van het grotere belang van leken in de Kerk.

Het grotere belang van leken is cruciaal, gezien het tekort aan priesters en seminaristen. De mannen zijn er niet en ze staan er ook niet aan te komen. De deuren worden geopend voor vrouwen, maar de rol wordt gedesacraliseerd.

De katholieke Kerk staat niet alleen in het uitsluiten van vrouwen. De strijd van het tweedegolf-feminisme was nadrukkelijk gericht tegen sekserollen die door de Kerk volmondig en levensbreed werden ondersteund en in stand gehouden. Ook de andere godsdienst die tegenwoordig in de belangstelling staat – de islam – heeft een allesomvattende invloed op het leven van vrouwen die binnen dat kader leven. Slechts weinig buitenstaanders twijfelen eraan of de sharia, het verplicht dragen van een hoofddoek (waarmee niet is gezegd dat hoofddoeken nooit vrijwillig worden gedragen), verplichte maagdelijkheid van vrouwen tot het huwelijk, sterke sociale controle door vaders en broers, plaatsen waar vrouwen niet mogen komen, functies die niet open staan voor vrouwen, stenigen van ‘overspelige’ vrouwen, seksistische praktijken zijn. In het wetsvoorstel tot bestraffing van bepaalde door seksisme ingegeven daden van Isabelle Durant en Josy Dubié (22 september 2006) staan gelijkaardige discriminaties opgesomd die door cultuur, religie of gebruiken uit een bepaalde periode werden of worden goedgepraat.⁶ Maar wat voor de enen de uiting is van de grootste vernedering en minachting, is voor de anderen ‘respect’, of een noodzaak om de cultuur, de maatschappij of het geloof in stand te houden.

► Case 5

Een man mocht in een Italiaans ziekenhuis niet waken bij zijn stervende moeder omdat in het ziekenhuis 's nachts geen mannen bij de patiënten mogen blijven. Vrouwen mochten dat eigenlijk ook niet, maar hen liet men oogluikend toe. De man bracht de zaak voor de vrederechter en kreeg gelijk: discriminatie op basis van geslacht is verboden, ook in Italië.

Dit is een voorbeeld van seksisme tegenover mannen. Uit de verdere afhandeling van de klacht bleek ook dat de bestrijding van seksisme tot een groter formalisme leidde. Regels dienen strikter te worden nageleefd; onderhandelingen en uitzonderingen worden minder toegelaten. Dat gebeurt heel vaak naar aanleiding van klachten die door vrouwen worden geuit en die aanleiding geven tot nieuwe regels en te volgen checklists. Het is hier ook het geval naar aanleiding van een klacht (terecht) neergelegd door een man.

De case werd uitgebreid besproken in het Italiaanse televisieprogramma 'FORUM', op de zender Mediaset, Canale 5, dat dagelijks wordt uitgezonden van 11u tot 13u. Het biedt veel informatie over juridische zaken, en werkt tevens met een onlinediscussieforum. Het is geen consumentenprogramma, maar een programma over morele en juridische kwesties. De animatoren van het programma en het publiek in de zaal voeren de pragmatische en morele discussie. Uiteindelijk beslist de rechter. De uitspraken zijn bindend. Ongelijkheid, seksisme, gelijkheid in het kader van relatieproblemen, nieuwe invullingen van rolopvattingen en veranderende verantwoordelijkheden van vrouwen en mannen spelen de hoofdrol in het programma. Het is een interessante formule om het publiek te betrekken bij morele en juridische kwesties die verband houden met sekseverhoudingen.

► Case 6

Tijdens de Amerikaanse presidentsverkiezingen was een overvloed aan seksisme te zien. Zowel Hillary Clinton als Sarah Palin werden *gebasht* om kenmerken die specifiek met vrouwelijkheid te maken hebben. Bekend is het spandoek, dat tijdens een toespraak van Hillary Clinton werd opgestoken, waarop *'Iron my shirt'* te lezen stond. Er was commentaar op Clintons leeftijd, kleding, stem en korte armpjes. Er waren de foto's waar ze bijzonder vermoeid lijkt. Er waren de roddels over haar voorkeur voor vrouwen. *'I am not a lesbian'*, was haar repliek. Vrouwen horen jong en mooi te zijn. Hillary Clinton werd zowel te emotioneel als te hard gevonden. Bill Clinton werd ofwel te aanwezig ofwel te afwezig gevonden; hij was te ondergeschikt én te *bossig*. En telkens waren er de foto's die werden verondersteld precies dat aan te tonen wat de commentator wilde zeggen. Barack Obama bleef zwijgen over gender, liet het allemaal over Hillary Clinton heen gaan en haalde er zijn profijt uit.

Sarah Palin werd becommentarieerd op haar aantrekkelijkheid. Ze is een voormalige schoonheidskoningin. Ze is jong en mooi, en ze werd geportretteerd als onbekwaam. Ze heeft geen krediet. Het is verbazend hoe soepel de argumenten kunnen worden aangepast. Zelfs de VRT ('De zevende dag', 5 oktober 2008) noemde de voorbereiding van een presidentskandidate 'een trukendoos aanreiken'. Wellicht krijgen mannen een inhoudelijke voorbereiding en mediatraining. Dat is ernstig; dat is geen trukendoos. De unanimiteit van de pers is verbijsterend. Dat geen van beide vrouwen de strijd heeft gewonnen, kan uiteraard niet enkel worden toegeschreven aan seksisme. Clinton is een vrouw met een vreemd verleden, en Palin houdt er een aantal eigenaardige overtuigingen op na.

Hoe verschillend de twee vrouwen ook zijn, de behandeling die ze in de media ondergaan, is vergelijkbaar. Zo'n behandeling valt mannen niet te beurt – ook zwarte mannen en ook oude mannen niet.

In een uitzending van Jay Leno's televisieshow 'The tonight show' zei een zwarte, vrouwelijke, Amerikaanse *stand-up-comedian* in verband met haar voorkeur bij de Amerikaanse presidentsverkiezingen: 'Being black hurts more'. Aanvankelijk was ze van plan om voor Hillary Clinton te stemmen en haar te steunen, maar ze had haar plannen herzien omdat een gekleurde huidskleur meer pijn doet dan vrouw zijn. Een antiracistisch *statement* werd voor haar een sterker argument dan een antiseksistisch *statement* bij het bepalen van haar stemgedrag.

Gloria Wekker (professor gender en etniciteit aan de Universiteit Utrecht en bekende theoretica van het 'kruispuntdenken') voelt zich dankzij het kruispuntdenken bevrijd van de verplichting om pro-Hillary te zijn. Binnen een feministisch kader is het als het ware verplicht om de voorkeur te geven aan vrouwen, zeker aan een feministe als Clinton. In het kader van kruispuntdenken kunnen alle variabelen worden geëvalueerd, en naargelang de inhoud en omstandigheden worden beoordeeld op hun relatieve gewicht. Het bracht ook haar ertoe om haar voorkeur uit te spreken voor Obama, ondanks het opvallende seksisme dat Clinton in de campagne ondervond.

3. Voorbeelden uit interviews

We geven ook enkele voorbeelden die werden gesprokkeld tijdens de interviews voor dit onderzoek.

- In studentenfora op internet blijken nogal wat opmerkingen te circuleren die de vrouwelijke sekse en seksualiteit niet erg zorgvuldig behandelen. Studenten vinden de seksuele insinuaties en het haantjesgedrag blijkbaar grappig. De seksistische praatjes ontstaan niet uit het niets. Ze duiken op in het verlengde van seksistische opmerkingen in de les en sluiten aan bij de voorzeten die worden gegeven door de docenten.
- Aan de universiteiten zijn vrouwen nog steeds sterk ondervertegenwoordigd in het professorencorps en in de hoge bestuurlijke ambten. Men kan het seksisme noemen. Niet zozeer elke afzonderlijke beslissing is een seksistische daad; de mechanismen zijn seksistisch.
- Een mannelijke professor (± 60 jaar) was van mening dat twee vrouwelijke collega's (beiden ook ± 60 jaar) niet in staat waren om een onderzoeksrapport van een jonge, knappe, frisse vrouwelijke onderzoeker (± 25 jaar) te beoordelen. Hij vertelde dat ook zonder omwegen en zonder ironie aan één van de betrokken vrouwelijke professoren. Hij, als man, beschouwde het als zijn taak om de jonge onderzoekster tegen de negatieve beoordeling (naar zijn mening gebaseerd op jaloersheid op haar schoonheid, jeugd, frisheid) te beschermen. Er werd geen klacht neergelegd.
- Het seksisme van de taal wordt door de meeste respondenten als voorbeeld naar voren geschoven. Ook in de literatuur over gelijke kansen is het een veel voorkomend onderwerp. De gangbare taal is veralgemenend mannelijk. Beroepsnamen zijn mannelijk. Hogere functies worden aangeduid met mannelijke termen. Er werden al veel inspanningen geleverd om hierin verandering te brengen. Prachtige projecten zijn er op dit terrein uitgevoerd, decreten gestemd voor het Franstalige landsgedeelte, adviezen van de Taalunie ontvangen voor het Vlaamse landsdeel, maar de taal en het

taalgebruik blijken vrijwel immuun te zijn. Het is moeilijk om vrouwen in ons dagelijkse taalgebruik zichtbaar te maken en de taal toch soepel te houden.

→ Elk gesprek over seksisme levert voorbeelden op van reclames die seksistisch worden gevonden. Advertenties die vrouwen bijzonder sexy voorstellen of vrouwen representeren in ouderwetse, ondergeschikte rollen wekken verontwaardiging. De reacties zijn zo heftig dat ze de indruk geven dat reclame de belangrijkste seksistische factor in onze maatschappij is. Ze laten het ook uitschijnen alsof reclame in de eerste plaats, en meestal, seksistisch is. Reclame toont echter ook veel vrije en geëmancipeerde vrouwen, mooi en eigenzinnig, met controle over de situatie. Beeldvorming lijkt de eerste associatie te zijn in verband met seksisme.

→ Nog steeds kent iedereen voorbeelden van vrouwen die in een discussie of een gesprek buitenspel worden gezet, van vrouwen die niet worden aangesproken in een verkoop- of adviesgesprek, van vrouwen die worden onderschat, het woord niet krijgen, over het hoofd worden gezien. Het is verminderd in de loop der jaren, maar men ervaart het nog steeds. Ook ouders ervaren het nog dagelijks, in de wijze waarop de school zich verschillend richt tot moeders en vaders.

→ In mei 2006 kloegen Hilde Crevits en Joke Schauvliege (toen beiden CD&V-parlementsleden) het seksisme en het haantjesgedrag van hun mannelijke collega's in het Vlaams Parlement aan. Het kwam uitgebreid in de pers. De aanleiding was dat commissievoorzitter Marc van den Abeelen (Open VLD) een vraag van Hilde Crevits onontvankelijk had verklaard, terwijl hij dezelfde vraag, gesteld door Carl Decaluwé (mannelijke collega en partijgenoot van Crevits en Schauvliege) wel op de agenda plaatste.

→ Tijdens de formatieonderhandelingen in de zomer van 2007 ging cdH-partijvoorzitter en onderhandelaar Joëlle Milquet op en neer naar haar gezin dat op vakantie was in Zuid-Frankrijk. Haar zoon was ziek. Zij was daardoor even afwezig bij de onderhandelingen. Het ging om een extra vergadering, die oorspronkelijk niet in de planning was voorzien en die door haar afwezigheid niet kon plaatsvinden. Het werd haar niet in dank afgenomen en werd in de pers druk besproken. Het voorval leidde tot beschouwingen over de problemen en tekortkomingen van 'vrouwen in de politiek'.

→ Meer aandacht schenken aan jongens dan aan meisjes in klassen en vormings-situaties, vragen van jongens ernstiger nemen dan die van meisjes, jongens eerder het antwoord laten geven dan meisjes, ... is een probleem waarvan kritische onderwijskundigen en andere betrokkenen zich goed bewust zijn.

→ De Machtswijzer, die in 2001 werd ontwikkeld door de Nederlandstalige Vrouwenraad, heeft aangetoond hoe genderspecifieke mechanismen werken in vergaderingen, in bestuurlijk werk, in lobbypraktijken en dergelijke, en hoe er doeltreffend mee kan worden omgegaan. De aandacht wordt gevestigd op vijf mechanismen die handelingsvaardigheid ondermijnen. Vrouwen lopen er vaak tegenaan:

1. je wordt onzichtbaar gemaakt;
2. je wordt belachelijk gemaakt;
3. ze zeggen je niet alles;
4. je mag niet winnen;
5. je wordt met schuldgevoelens opgezadeld.

- Seksistische grapjes en vuile moppen worden nog steeds met plezier verteld – meestal door mannen. Je hoort ze op de trein, aan de kopieermachine, aan tafel, aan de toog, tussendoor op vergaderingen, ... overal eigenlijk. Ze gaan over seks, over sekserollen en over de combinatie ervan. Vrouwen gaan er tegenwoordig vrij zelfbewust mee om. Het wordt niet altijd aangewezen gevonden om er negatief op te reageren. De grappen worden wel seksistisch en vervelend gevonden. Het denigreert vrouwen. Het is niet uitgesloten dat het ook positief werkt: moppen doen geen pijn, verkrachten niet. Er bestaat ook een catharsis-hypothese over dit soort gedrag.
- De druk – socialisatie genoemd – op jonge meisjes krijgt veel belangstelling in gesprekken over seksisme. Meisjeskleren zijn hypersexy, ook voor heel kleine meisjes. Moeders gaan daarin mee: blote buiken, open T-shirts, kleine rokjes en broekjes. Optutten. Speelgoedmake-up, verleidelijk dansen en slank zijn. Enkele jaren geleden wees onderzoek uit dat moeders zelf gek waren op de Spice-Girls-gadgets, en ze voor hun kleine meisjes kochten.⁸ Er wordt meisjes nog steeds geleerd te behagen en daarvan werk te maken. In Engeland wordt gepoogd om de kledingindustrie te beïnvloeden en om de collecties voor kinderen en jonge meiden te laten aanpassen.⁹ Er wordt ook geprobeerd om de verschijning van modellen op de *catwalk* te beïnvloeden. De *body mass index* (BMI) van modellen moet in Spanje meer dan 18,5 zijn: men wil geen broodmagere anorexiamodelen meer. De drang om zo dun te zijn, het vrouwbeeld dat superslank is en als schoonheidsideaal wordt opgedrongen, wordt seksistisch gevonden.
- Muziekclips tonen vrouwen die zich als slaaf en hoer het gedrag van macho-mannen laten welgevallen en steeds meer hun best doen om de jonge mannen te behagen. Dit beeld wordt de (jonge) jeugd voortdurend voorgeschoteld. Het is denigrerend voor vrouwen. Het is ook niet vleidend voor jongens: zij worden vanaf zeer jonge leeftijd voortdurend bevestigd in geil, autoritair, seksueel dominant, seksueel bevelend gedrag. Het voorbeeld wordt hen onophoudelijk voorgehouden en ze mogen ervan genieten. Waarom zouden de jongens het niet ‘normaal’ vinden?
- ‘Porno is vrouwenhaat’, was een populaire slagzin uit de vrouwenbeweging van de jaren 1970 en 1980. Er zijn nochtans zowel feministische strijders tegen porno (zoals Andrea Dworkin en Catharine MacKinnon) als feministische verdedigsters van de persvrijheid, tegen censuur, ook op dit gebied (zoals Gayle Rubin en Camille Paglia). Hetzelfde geldt voor prostitutie: in Nederland is prostitutie gelegaliseerd, terwijl de overheid in Zweden prostitutie tracht te beteugelen door de klanten te straffen. In beide landen zijn vrouwengroepen tevreden over de genomen maatregelen.
- Verschillende experts die we in dit onderzoek spraken, stellen vragen bij het gemengde (v/m) karakter van het onderwijs. Zij wijzen co-educatie niet af, maar stellen vast dat er niet goed is nagedacht over *mixité*. Dat is bijzonder jammer voor meisjes. Er had zorgvuldiger dienen te worden nagedacht over het samenvoegen van jongens en meisjes in klassen, op speelplaatsen, in turnzalen, op sportvelden, in computerklassen en over de sociale en didactische implicaties daarvan. Men denkt niet na over sekse-specifiek leren en sekse-specifieke competitie. Men neemt een algemene maatregel, en jongens en meisjes zullen het ermee moeten doen.

→ Het wordt seksistisch gevonden dat in het huidige gelijkheidsbeleid over 'diversiteit' wordt gesproken en dat vrouwen in het beleid hun plaats moeten vinden naast allochtonen, holebi's en gehandicapten.¹⁰ Het onderbrengen van vrouwen bij andere 'kansgroepen' is seksistisch. Het symboliseert dat men niet wil inzien dat vrouwen meer dan de helft van de bevolking uitmaken, dat allochtonen, gehandicapten of holebi's altijd of mannen of vrouwen zijn, dat vrouwen een heel andere emancipatiegeschiedenis hebben, en dat vrouwen andere 'problemen' hebben dan de andere groepen. De 'problemen' van de andere groepen zijn trouwens ook niet onder één noemer te vangen.

→ Een vrouw met twee jonge kinderen krijgt een baan niet, omdat de werkgever veronderstelt dat het voor haar te moeilijk zal zijn om regelmatig naar het buitenland te gaan voor het werk. De argumentatie wordt ook zo expliciet gegeven. Er wordt geen klacht ingediend.

Een vrouw met twee jonge kinderen krijgt een baan niet, omdat de werkgever veronderstelt dat het voor haar moeilijk zal zijn om nooit vakantie te hebben tijdens de zomermaanden. Er wordt geen klacht ingediend.

→ Een vrouw maakte een moeilijke zwangerschap en bevalling mee; moeder en kind hebben bijkomende verzorging nodig in de periode na de bevalling. Haar echtgenoot wenst tijdens het weekend meer beschikbaar te zijn voor zijn echtgenote en kindje. Hij weigert een buitenlandse opdracht tijdens het weekend en wordt kort daarna ontslagen.

→ Enkele keren werd het voorbeeld gegeven dat het niet verbieden van hoofddoeken in bepaalde werkomstandigheden en in scholen een vorm van seksisme is: het laat na om meisjes te ondersteunen.

Net zo goed wordt door anderen gesteld dat de discussie in verband met het dragen van een hoofddoek seksistisch is, omdat aan de moslima's de vrijheid moet worden gelaten om binnen hun eigen context te beslissen. 'De vrouw beslist', is altijd een belangrijk principe geweest van de vrouwenbeweging en dus, zo menen sommigen, dient dat ook hier van toepassing te zijn.

→ De grapjes van Rik Torfs (professor kerkelijk recht aan de Katholieke Universiteit Leuven) als jurylid in de VRT-televisiequiz 'De slimste mens' zijn vaak seksistisch. Ze brengen vrouwen voortdurend in verband met seks en maken hen (hoe slim ze ook zijn) tot seksobject. Het wordt door en voor vrouwen als kwetsend gezien en verbazend gevonden uit de mond van een professor kerkelijk recht. Als legitimatie wordt gegeven dat dit soort moppen de snelste lach oplevert. In een show met *live* publiek is dat belangrijk.

→ Er zijn ook getuigenissen van mensen die aan jongeren het begrip seksisme willen aanleren en hen gevoelig willen maken voor onrechtvaardige sekseverschillen. Zij stellen vast dat het begrip niet *a priori* is gekend en dat men het kan uitleggen door middel van rolpatronen. Dat rolpatronen aantoonbaar bestaan en vaak in het nadeel van vrouwen werken, wordt – na enige uitleg – door de jongeren wel (h)erkend.

→ In Nederland wordt het aangeklaagd, onder andere door Jolande Withuis, dat in klachten waar respect voor religie botst met gelijkheid van vrouwen en mannen door de Commissie Gelijke Behandeling herhaaldelijk tegen vrouwen wordt gekozen en vóór godsdienst.¹¹ Het systematisch prioriteren van religie boven geslacht wordt seksisme genoemd.

4. Modeluitspraken

Laten we kijken naar enkele bekende voorbeelden van juridische uitspraken die verband houden met seksisme. Dit is geen poging om het wettelijke kader te schetsen waarmee seksisme kan worden bestreden. Het betreft uitspraken – van ongelijk gewicht, uit verschillende landen en periodes – in verband met gelijk loon voor gelijk werk, met reproductieve rechten, met ongewenste intimiteiten en met beeldvorming in reclame.

► *Gabriëlle Defrenne versus Sabena*

Gabriëlle Defrenne, airhostess bij Sabena, legde in 1968 bij de Brusselse arbeidsrechtbank een klacht neer tegen haar werkgever wegens discriminatie. Het arbeidscontract van vrouwelijke airhostessen werd op 40 jaar beëindigd, dat van mannelijke op 55 jaar. Tijdens hun diensttijd werden mannen en vrouwen ook niet hetzelfde betaald. Het werd een lange weg door de juridische instellingen en resulteerde uiteindelijk in een gunstige uitspraak van het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen in Straatsburg.¹²

De uitspraak werd een mijlpaal in de strijd voor gelijk loon voor gelijk werk. Ze heeft invloed uitgeoefend op de gelijkheid van mannen en vrouwen in alle Europese landen. In België bepaalde de wet van 4 augustus 1978 tot economische heroriëntering (B.S. 17 augustus 1978), Titel V, de ‘gelijke behandeling van mannen en vrouwen ten aanzien van de arbeidsvoorwaarden, de toegang tot het arbeidsproces, de beroepsopleiding en de promotiekansen ten aanzien van de toegang tot een zelfstandig beroep’.

► *Marckx-arrest*

Het Marckx-arrest is een uitspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens betreffende de ‘discriminatie’ van ‘natuurlijke kinderen’.

Alexandra Marckx is het kind van een bewust ongehuwde moeder, Paula Marckx, die bij de geboorte van haar kind tot de ontdekking kwam dat ze het moest erkennen om de afstammingsband wettelijk vast te stellen, terwijl een gehuwde moeder dat niet moest doen. Omdat zij een dergelijke discriminatie onaanvaardbaar vond, maakte zij in naam van haar tien maanden oude baby de zaak in 1974 aanhangig bij het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Het Hof gaf haar gelijk en oordeelde in 1979 dat de Belgische Staat een einde moest maken aan de discriminatie tussen wat men vroeger ‘natuurlijke’ en ‘wettige’ kinderen noemde.

In 1987 paste België de wetgeving op het gebied van afstamming aan. Alle kinderen hebben nu gelijke rechten, op welke manier hun afstamming ook wordt vastgesteld. Het Marckx-arrest maakte van ‘natuurlijke’ kinderen ‘wettelijke’ kinderen.

De wet herstelt geen vorm van ongelijke behandeling op basis van geslacht. Op dat punt heeft de uitspraak niets met seksisme te maken. De uitspraak zorgt voor gelijkheid tussen vrouwen, ongeacht de aard van hun wettelijke verband met mannen. Ze zorgt voor legitimiteit van de autonomie van vrouwen, ook op het terrein van reproductie.

► *Anita Hill versus Clarence Thomas*

In 1991 werden in de Amerikaanse Senaat hoorzittingen gehouden in verband met de aanstelling van rechter Clarence Thomas in het federale *Supreme Court* (Hoogerechtshof). President George Bush sr. had de intentie om de conservatieve, zwarte rechter Thomas aan te stellen, maar daartegen rees veel protest, gezien diens conservatieve standpunten. De *hearings* werden *live* uitgezonden op CNN, ook in Europa. Er verschenen veel getuigen voor de commissie, maar de meeste aandacht ging naar Anita Hill, die op dat ogenblik professor rechten aan de Universiteit van Oklahoma was. Hill had eerder voor Thomas gewerkt op het ministerie van Onderwijs en in de Equal Employment Opportunities Commission. Voor de commissie uitte ze beschuldigingen van *sexual harassment*: ze beschuldigde Thomas er publiekelijk van dat hij ongewenste en ongepaste verhalen had verteld over wat hij zag in pornofilms, dat hij beeldende verhalen had verteld over zijn eigen seksuele prestaties en dat hij haar tot vervelens toe voor dates had uitgenodigd, terwijl zij daarop absoluut niet wilde ingaan. Hij zou ook ongepaste taal hebben gebruikt in verband met schaamhaar in zijn cola. Joe Biden (de huidige vicepresident van de Verenigde Staten) was de toenmalige voorzitter van de commissie. Biden stemde uiteindelijk tegen de aanstelling van Thomas, maar was tijdens de zittingen niet echt een steun voor Hill. Thomas werd, ondanks alle opschudding en protesten, aangesteld als lid van het Hoogerechtshof, waarin hij nog steeds zetelt.

De *hearings* hebben toen veel aandacht gekregen. Racisme én seksisme stonden in het centrum van de belangstelling. Vele jaren later is Hill er nog steeds van overtuigd dat haar beschuldigingen minder gewicht in de schaal legden omdat zij zelf zwart is. Indien een blanke vrouw de zwarte Thomas van seksueel wangedrag zou hebben beschuldigd, zou dat veel zwaarder hebben doorgewogen. Zij werd er in de media ook van beschuldigd zich politiek te laten misbruiken door de tegenstanders van Thomas. Het oprakelen van seksistische gebeurtenissen, die bijna tien jaar eerder hadden plaatsgevonden, leek het gebruiken (of misbruiken) van *sexual harassment* voor een politiek doel. Het was de eerste keer dat zoiets gebeurde. Thomas was ervan overtuigd dat de getuigenissen (van Hill en van andere vrouwen) hem als zwarte man wilden besmeuren. Velen hebben Hill niet geloofd: haar getuigenis paste te goed in het protest van de Democraten tegen de aanstelling van de conservatieve rechter; het leek zeer waarschijnlijk dat het ging om een encenering door de Democraten om te voorkomen dat een conservatieve rechter werd aangesteld. Anderen hebben haar wél geloofd. De vele vrouwen met ervaring van ongewenst seksueel gedrag op het werk herkenden de situatie onmiddellijk. De hele affaire heeft het ernstig nemen van het probleem versneld. Uiteindelijk heeft Hill haar 'zaak' niet gewonnen: Thomas werd aangesteld als rechter in het Hoogerechtshof. Dat het vermeende seksistische gedrag van Thomas publiekelijk als onaanvaardbaar te kijk werd gezet, heeft echter veel vrouwen deugd gedaan. Het voelde – ondanks de politieke nederlaag – als een succes. Vanaf de Hill-Thomas-controverse hadden vrouwen het gevoel dat dergelijk gedrag van mannelijke superieuren als onaanvaardbaar werd erkend en dat zij er ook mee naar buiten konden komen. Hills moed werd bewonderd. Zij is succesvol gebleven als rechtenprofessor en als adviseur in seksismerechtszaken. Hill en Thomas hebben beiden hun biografie geschreven. De *hearings* komen daarin uitvoerig aan bod. Zowel voor de ene als voor de andere bleek het een traumatische gebeurtenis.

Sinds die tijd weten mannen dat echte of valse beschuldigingen van ongewenste intimiteiten een te vrezen politiek wapen zijn.

► *Rent-a-Wife*

In september 2007 gaf de voorzitter van de Brusselse rechtbank van koophandel, zetelend in kortgeding en rechtsprekend over een stakingsvordering, het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen (IGVM) gelijk in een klacht tegen Home Entertainment Services en webagency Emakina over een publiciteitscampagne waarin het DVD-postorderbedrijf zich voorstelde alsof er vrouwen te huur waren. Er waren in feite geen vrouwen, maar DVD's te huur, die men kon kiezen uit een grote voorraad en inruilen indien ze niet bevielen.

Het IGVM was verbijsterd dat vrouwen werden voorgesteld als eenvoudige koopwaar, die gemakkelijk kon worden ingeruild, en de man als gebruiker. In de persmededeling van 4 april 2007 luidde het als volgt: 'Het Instituut is van mening dat het gebruik van deze stereotypen, die als seksistisch zouden kunnen worden beschouwd, indruist tegen de wetgeving op het vlak van de gelijkheid van vrouwen en mannen, de antidiscriminatie-wet inbegrepen.'

De rechter volgde alle door het IGVM aangehaalde argumenten. Hij verwees daarvoor naar artikel 2 §6 van de (oude) antidiscriminatiewet van 25 februari 2003 die 'elke aantasting van de waardigheid van de persoon sanctioneert, bijzonderlijk wanneer zij zich situeert in een bedreigende, vijandelijke, beledigende, vernederende of kwetsende omgeving', en koppelde dat aan artikel 6 van diezelfde wet. De Rent-a-Wife-campagne beantwoordde volgens de rechter aan de criteria van artikel 2 en was daarom een inbreuk op artikel 6 van de antidiscriminatiewet, namelijk het aanzetten tot haat, geweld, discriminatie ten aanzien van vrouwen. De rechter meende dat het niet kon worden geloofd dat de campagne op internet en het bijbehorende filmpje duidelijk vernederend en beledigend waren, en dat vrouwen werden behandeld als koopwaar en seksobject. Hij stelde, een Amerikaanse komiek citerend, dat men met om het even wat kan lachen, maar niet ten overstaan van iedereen ... en deze campagne richtte zich tot iedereen.

In zijn persbericht van 2 oktober 2007 noemde het IGVM het vonnis 'uniek'. Het betrof enerzijds de eerste beslissing gewezen door een rechter in een zaak ingeleid door het IGVM. Anderzijds was het ook de eerste maal dat seksistische gedragingen door de rechter in een juridisch kader werden geplaatst. Het was een poging tot definitie die niet alleen een unicum in België was, maar wellicht ook in Europa.

De uitspraak heeft veel stof doen opwaaien. Het stemt tot tevredenheid omdat de rechter de 'verbijstering' van het IGVM ernstig heeft genomen. Al zo vaak is bij allerlei instanties (en in het bijzonder bij de Jury voor Ethische Praktijken inzake Reclame) geklaagd over voor vrouwen vernederende reclames. Daaruit is steeds veel discussie voortgekomen, maar het leidde nog nooit tot een dwingende respons of sanctie. Anderzijds zijn er ook veel mensen die de uitspraak ten gunste van de klagers niet hebben verwelkomd. Hun bezwaren steunen op volgende argumenten:

- algemene bezwaren tegen de antidiscriminatiewetgeving, daar waar zij vrije meningsuiting, humor en satire beperkt;
- de klacht is een uiting van gebrek aan humor;
- in dit dossier wordt kruit verschoten voor een niet ernstige zaak, terwijl het sparen van argumenten en energie voor ernstige gevallen van discriminatie noodzakelijk is.

Met deze vele voorbeelden in het achterhoofd zetten we in Hoofdstuk 2 de stap naar een definitie.

Hoofdstuk 02

Het begrip seksisme

1. Definitie van seksisme

1.1. Bestaande definities

Zowel in de literatuur als in de gesprekken die we voor dit onderzoek hebben gevoerd, zien we een aantal cruciale vragen terugkeren:

- Gaat seksisme over een brede opvatting of over specifieke handelingen?
- Betreft seksisme enkel vrouwen of zowel mannen als vrouwen?
- Wat is het verschil en/of verband tussen seksisme en gelijkaardige begrippen?
- Wat zijn de grenzen van de toelaatbaarheid van seksisme?

We onderzoeken eerst kort de literatuur en doen dan een voorstel tot definitie.

In de meeste literatuur ter zake wordt seksisme enkel ten aanzien van vrouwen gedefinieerd. We verwijzen bijvoorbeeld naar volgende, vrij recente, definitie:

'In a society built on a male/female dichotomy, sexism refers to beliefs and behaviors that privilege men over women. Whether at cultural, societal, institutional, or individual levels, sexism is the mechanism that ensures that women occupy subordinate roles compared with men and that women-identified values are disparaged.'¹³

Maar ook in oudere definities wordt seksisme meestal als een probleem voor vrouwen gezien. Zo stellen de Engelse feministische sociologen Liz Stanley en Sue Wise bijvoorbeeld dat 'seksisme het maatschappelijke probleem [is] waartegen feminisme vecht'. Voor hen, en voor veel andere auteurs, zijn seksisme en feminisme onlosmakelijk met elkaar verbonden.¹⁴

De strijdpunten van de Franse organisatie *SOS-sexisme* vóór vrouwenrechten en tegen seksisme (feminisme en antiseksisme worden als synoniemen gezien) zijn de volgende:

1. vrije beschikking over het lichaam;
2. financiële onafhankelijkheid;
3. strijd tegen geweld tegen vrouwen;
4. strijd tegen de opkomst van de morele orde (islamisme, Opus Dei, joods-orthodox conservatisme);
5. internationale solidariteit met vrouwelijke slachtoffers van het patriarchaat, van conservatieve bewegingen, van gewapende conflicten, van de mondialisering van de economie.¹⁵

Ook in het eerder geciteerde onderzoek van Landrine en Klonoff zien we dezelfde benadering. Zij interpreteren seksisme als een vorm van negativiteit waaronder vrouwen lijden. Seksisme is in sommige gevallen gelijk aan discriminatie; in andere gevallen kan seksisme op termijn aanleiding geven tot discriminatie.

In vroege feministische analyses van seksisme, zoals *Sexual politics* van Kate Millett (1969), leunt de betekenis van seksisme nauw aan bij die van misogynie (vrouwenhaat).

Mannengroepen zijn het met dergelijke formuleringen niet eens, omdat volgens hen ook mannen object of ‘slachtoffer’ van seksisme kunnen zijn. Op de *menstuff*-website klinkt het bijvoorbeeld als volgt:

‘That kind of sexism [de definitie van seksisme die stelt dat enkel vrouwen het slachtoffer zijn] is sexist. While sexism has often been defined as only affecting women, that, in itself, is sexist.’¹⁶

Alle wetten die werden/worden ingevoerd om de rechten van vrouwen te waarborgen, betreffen de gelijkheid van mannen en vrouwen (of de gelijkheid van vrouwen en mannen, als men wil benadrukken dat ze tot doel hebben om de systematische achterstelling van vrouwen te beëindigen). Wetten en regels die gelden voor vrouwen, gelden ook voor mannen, en omgekeerd – behalve natuurlijk de rechtsregels ter bescherming van vrouwen naar aanleiding van zwangerschap en moederschap. Ook het begrip ‘gender’ (zie infra) refereert aan zowel mannen als vrouwen. Dat parallelisme tussen mannen en vrouwen zit tegenwoordig ook in het begrip seksisme vevat. We verwijzen bijvoorbeeld naar de definitie van de *Oxford English Dictionary*:

‘Sexism is the assumption that one sex is superior to the other and the resultant discrimination practiced against members of the supposed inferior sex, esp. by men against women; also conformity with the traditional stereotyping of social roles on the basis of sex.’

1.2. Onze definitie

► *Seksisme is ...*

We stellen volgende definitie van seksisme voor:

Seksisme is:

1. een geheel van overtuigingen over de geslachten en over de relatie tussen de geslachten. In die overtuiging bestaat er een objectieve hiërarchische verhouding tussen beide geslachten en die verhouding wordt ook wenselijk geacht. (D1)
2. een handeling die is gebaseerd op een ongerechtvaardigd onderscheid tussen de geslachten en die nadelige gevolgen heeft voor één of meerdere leden van één van beide geslachten. (D2)

In de eerste betekenis is ‘seksisme’ een kenmerkend beliefstelsel, zoals calvinisme, socialisme, katholicisme, en dergelijke. De concepten om beliefssystemen aan te duiden worden geformuleerd als -ismen. Sommige -ismen betreffen maatschappelijke verhoudingen; andere gaan over geloof of over rassen. Seksisme betreft de geslachten en hun verhoudingen op verschillende terreinen.

Een geheel van overtuigingen veronderstelt op zich geen handeling. Het is wat iemand denkt; het is een theorie, een filosofie. Het veronderstelt een zekere samenhang en een zekere algemeenheid. Als er handelingen bij horen dan zijn dat meningen, verklaringen, geschriften, argumenten, debatten, stellingen.

In de tweede betekenis verwijst ‘seksisme’ naar seksistische beslissingen, keuzes, toelatingen en uitsluitingen.

De term seksisme kan zowel in de ene als in de andere betekenis worden gebruikt: als beliefstelsel of als handeling. Dat houdt echter niet in dat een seksistische handeling steeds de uitdrukking of eruptie is van seksisme als beliefstelsel. Er zijn allerlei redenen en aanleidingen waarom seksistische handelingen kunnen worden gesteld. Bijvoorbeeld:

- om succes en aanzien te verwerven bij andere jongens of mannen;
- om goedkeuring te blijven krijgen van de vrouwengroep;
- om veel te verkopen van het via seksistische reclame geadverteerde product;
- om door een seksistische grap de snelste lach op te wekken bij een *live* publiek;
- om een vrouwelijke collega zo zwaar mogelijk te kwetsen, haar te raken op een gevoelige plek, en haar daardoor zo onschadelijk mogelijk te maken in een conflictueuze professionele relatie;
- om mensen af te schrikken en zo de groep homogeen te houden;
- een ‘spontane’ lapsus, die voortkomt uit verdrongen, vergeten of ondertussen verboden denkbeelden;
- haantjesgedrag, *the games people play* in de parade der seksen.

Hoewel seksistische handelingen niet noodzakelijk de eruptie zijn van een seksistisch beliefstelsel treden ze natuurlijk wel op binnen een maatschappij waarin bepaalde opvattingen heersen over mannelijkheid en vrouwelijkheid, en waarin tot voor kort andere opvattingen heersten. Enkel openheid over de achterliggende visies kan inzicht brengen in de motivatie van seksistische handelingen. Enkel openheid binnen de maatschappelijke discussie, zonder dwang van overheidswege, kan de geesten echt beïnvloeden.

Overtuigingen over de geslachten en over de relatie tussen de geslachten vormen geen monolithisch geheel. Er kan op bepaalde terreinen gelijkheid worden geponeerd, en op andere terreinen verschillen die zware gevolgen hebben. Wie maakt de balans op, op maatschappelijk en individueel niveau, en volgens welke regels? Ook hier kan enkel openheid over de gebruikte indicatoren, en over het gewicht dat er aan wordt toegekend, inzicht brengen in ‘de kwaliteit van de gelijkheid’. De optelsom van gelijkheden en ongelijkheden werkt echter niet als een index. In het hoofd van wie de overtuigingen huldigt, werkt dat niet zo, en maatschappelijk ook niet. Het is geen berekening, maar het zijn argumentaties en redeneringen, verweven met gevoelens.

► **Seksistische beliefssystemen**

Er is momenteel een officiële of dominante theorie over de relatie tussen de geslachten en de ‘waarde’ van mannelijkheid en vrouwelijkheid. Officieel is er politieke eensgezindheid over deze theorie. Er dient gelijkheid te zijn van vrouwen en mannen, dat is het credo. Het is niet duidelijk wat dit op alle vlakken van het leven precies inhoudt, maar het is de norm. ‘Gelijkheid’ heeft ook een alledaagse maatschappelijke invulling; het is een belangrijk maatschappelijk item geworden. De overheid en de erkende internationale organisaties leggen het als norm op. Het is een verheugende vaststelling. Aangezien gelijkheid en ongelijkheid vervlochten zitten in alle daden die mensen voortdurend stellen en in alle motivaties en verlangens die zij continu hebben, is de norm voor heel wat mensen moeilijk na te leven en zelfs moeilijk te verteren.

Gelijkheid staat sinds het ontstaan van België in de Grondwet. Hoewel alle Belgen volgens de Grondwet, artikel 10, gelijk zijn voor de wet, bleef de feitelijke ongelijkheid tussen mannen en vrouwen decennialang bestaan: vrouwen hadden minder of helemaal geen geld, ze waren minder vertegenwoordigd op de arbeidsmarkt, ze werden niet toegelaten tot tal van plaatsen en functies, ze hadden geen stemrecht, enzovoort. Tot in de jaren 1960, het begin van de tweede feministische golf, legitimeerde het verschillende rolpatroon van meisjes en jongens voldoende de praktijk om 'gelijkheid volgens de Grondwet' niet in te vullen als 'gelijke rechten', gelijke taken en gelijke (potentiële) vaardigheden. Elkaar overlappende en aanvullende verklaringen waren:

- de natuur;
- de wil van God, de Kerk, de paus, een encycliek, een heilig boek;
- traditie;
- politiek belang, maatschappelijke verhoudingen, organisatie van het maatschappelijke leven.

'De natuur' was, en is, voor meerdere interpretaties vatbaar. Het was/is 'natuurlijk' dat vrouwen kinderen dienden te krijgen; de natuur wil/de dat zo. De regels van 'de natuur' worden, volgens een andere interpretatie, uitgedrukt in de sociobiologie: mannen en vrouwen worden gedragsvarianten gedicteerd die niet kunnen worden genegeerd; de natuur wil/de dat zo. Volgens nog een andere, belangrijke (sub)variant wordt de wereld, worden mannen en vrouwen, geregeerd door de hormonen. Seksualiteit speelt altijd en overal een dominante rol, waardoor mannen tot jager en vrouwen tot prooi worden gemaakt; de natuur wil/de dat zo. En mannen en vrouwen spelen het spel. Dit panseksualisme vervult een belangrijke rol in het seksisme van elke dag. De 'gelijkheidsfilosofie' van feministen, van de overheid en van vele mannen en vrouwen is gebaseerd op de diepe overtuiging dat redelijkheid, overleg en planning, vrije wil en sublimatie noodzakelijke en voldoende middelen zijn om determinisme door 'de natuur' te overrulen.

Vrouwen hebben dezelfde rechten verworven als mannen. De formele gelijkheid is nu in grote mate gerealiseerd. De wijziging van de Grondwet van 21 februari 2002 (*B.S.* 26 februari 2002) bekrachtigde dit: het gewijzigde artikel 10 en het nieuwe artikel 11bis waarborgen de gelijkheid van vrouwen en mannen en de gelijke uitoefening van hun rechten en vrijheden. Aan vrouwen mag dus niets worden ontzegd enkel en alleen omdat ze vrouwen zijn. Alle wetten die daarvoor in de weg stonden zijn ondertussen gewijzigd. In de loop van deze jaren is de invulling van het begrip 'gelijkheid' geëvolueerd.¹⁷ Zowel in de wetgeving als in de werkelijkheid is 'gelijkheid' een breder terrein gaan bestrijken.

Er zijn echter weinig bruikbare algemene redeneringen die het verband leggen tussen de rechten, een algemene theorie over mannelijkheid en vrouwelijkheid, en de dagelijkse interacties (zowel intiem als publiek).

De vrouw die wordt gevraagd (voortdurend en systematisch, of misschien een keertje) om de uitsloffende man een fris biertje aan te reiken ... bewijst dit dat de man een algemene theorie over mannelijkheid en vrouwelijkheid aanhangt waarin vrouwen als inferieur worden beschouwd, en worden haar rechten als vrouw daarmee geschonden?¹⁸ Wie zal het zeggen? Misschien heeft zij wel een hoge positie, terwijl hij arbeidsongeschikt is. Misschien vinden beiden wel plezier in een soort rituele troost. Of misschien wordt zij getiranniseerd. Misschien is ze niet in staat om zich tegen de voortdurende vernederingen te verweren omdat ze is gesocialiseerd in een vrouwbeeld waarin zij moet zwijgen en dienen.

Wat de abstracte wettelijke gelijkheid in de dagelijkse praktijk inhoudt, wordt slechts in beperkte mate door de wet voorgeschreven. Er wordt een beroep gedaan op de wet als iemand vindt dat een bepaalde seksistische handeling tegen de norm indruist. Van de overheid wordt gevraagd niets te organiseren of te legitimeren dat tegen het gelijkheidsprincipe, zoals het in de wet zit vervat, indruist. Van burgers wordt gevraagd mannen en vrouwen gelijk te behandelen. De grote ijveraaars voor het realiseren van de wettelijke gelijkheid waren aanvankelijk feministen. Tegenwoordig is de overheid de grootste protagonist van gelijkheid.

Een bepaalde feministische stroming heeft de interpretatie van 'gelijkheid' echter niet eenvoudiger gemaakt. Differentiefeministen, of verschilfeministen, zijn gaan wijzen op het belang van verschillen tussen mannen en vrouwen, op de 'eigenheid' van vrouwen. Zij deden dat op een ogenblik dat gelijkheidsfeministen volop ijverden voor minder aandacht voor (eventuele) verschillen tussen mannen en vrouwen, omdat, volgens hen, de aandacht moest worden gevestigd op gelijkenissen en niet op verschillen. Volgens differentiefeministen is het niet in het belang van vrouwen om hen te wringen in een gelijkheidsmodel. Vrouwen komen uit een fallocratische samenleving (dominantie van het mannelijke, van mannelijke belangen en verlangens, van een mannelijke libidinale economie), en moeten de kans krijgen om zich als vrouwen opnieuw uit te vinden. Vrouwen hebben weinig ervaring in zelfbepaling, en het is tijd dat ze daarover reflecteren. 'De vrouwen worden door hun vaders, echtgenoten, pooiers fallisch gemarkeerd', zegt Luce Irigaray.¹⁹ Beweren dat vrouwen geen geschiedenis hebben, schokt veel vrouwen. Men was net de vergeten geschiedenis van vrouwen aan het invullen. Irigaray geeft de mannengeschiedenis, die vrouwen is vergeten, echter geen gelijk. Zij bedoelt dat vrouwen de kans hebben om de toekomst fris in te vullen, omdat vrouwen kunnen breken met dat verleden waarin zij zich helemaal niet herkennen, omdat alle vrouwen uit dat verleden die stempel van mannen droegen.

Hoe vrouwen willen zijn, ligt helemaal open. Het differentiefeminisme heeft nooit betwist dat er gelijke rechten moeten zijn voor mannen en vrouwen. Het heeft echter wel het idee van het bestaan van een 'vrouwelijkheid' nadrukkelijk niet laten vallen. Vrouwen zijn 'anders'. Vrouwen zijn niet minder of slechter dan mannen. Ze zijn niet ondergeschikt, niet minderwaardig of superieur. Ze zijn 'anders' dan mannen. Dit denken over en opeisen van 'anders-zijn' heeft het denken over seksisme niet eenvoudiger gemaakt.

Sinds de discussies over deze problematiek in de jaren 1980 zou er in grote lijnen kunnen worden gesproken van drie soorten theorieën over mannelijkheid en vrouwelijkheid. Het is een schematische indeling, maar het toont in elk geval aan dat er geen unanimitéit is.

1. De oude theorie over de wenselijke en feitelijke suprematie van mannen over vrouwen kan biologisch, panseksualistisch, religieus, traditionalistisch en dergelijke van aard zijn. (T1)
2. In de gelijkheidstheorie kunnen vrouwen ongeveer alles wat mannen kunnen en kunnen mannen ongeveer alles wat vrouwen kunnen; vrouwen en mannen hebben gelijke rechten, en verdienen gelijke erkenning voor hun vaardigheden. Het dient te worden bevorderd dat het zich ook uitdrukt in gelijke praktijken op alle terreinen van het leven. (T2)
3. De differentietheorie is verwant met de gelijkheidstheorie: vrouwen en mannen hebben weliswaar gelijke rechten, dat is absoluut vereist, maar dat hoeft zich niet uit te drukken in gelijke praktijken. Gezien de erfenis van een theorie en vele praktijken waarin vrouwen

ondergeschikt zijn aan mannen is de zelfdefinitie van vrouwen een totaal nieuw proces, waarin zij zichzelf als vrouw opnieuw zullen kunnen uitvinden. Dat proces bij vrouwen impliceert dat mannen niet meer kunnen rekenen op ‘vrouwen oud model’ en ook zichzelf zullen dienen te heruitvinden. (T3)

Als we deze drie theorieën voor ogen houden, wat is dan seksisme?

Enkel T2 is duidelijk niet-seksistisch. Dit betekent echter niet dat het automatisch duidelijk is welk beleid uit T2 zou moeten voortvloeien. Het is niet omdat men het eens is over de theoretische gelijkheid van mannen en vrouwen, dat men het zou moeten eens zijn over de middelen om die te verwezenlijken. Op basis van T1 wordt geen beleid meer gevoerd. Wetten en beleidsmaatregelen die de suprematie van het ene geslacht boven het andere zouden implementeren (of in stand houden) zijn definitief voorbijgestreefd. En wat is het statuut van T3? Waarom zou T1 seksistisch zijn en T3 niet? Beide formules maken immers een duidelijk onderscheid tussen ‘mannelijk’ en ‘vrouwelijk’. Gezien de inbedding van T3 binnen de feministische strijd en het feit dat daarin vrouwen zichzelf als ‘anders’ bestempelen, zijn we geneigd om T3 niet seksistisch te noemen. Vrouwen kiezen er immers zelf voor. Toch zijn daarover binnen de vrouwenbeweging en binnen vrouwenstudies verhitte discussies gevoerd. Centraal daarin staat het begrip ‘essentie’: zodra men spreekt over ‘vrouwelijkheid’ en ‘mannelijkheid’ ontstaat de indruk dat er een vrouwelijke en een mannelijke essentie zou zijn en dat het voor mannen en vrouwen het behaaglijkste en het meest wenselijke zou zijn om in overeenstemming met die essentie te leven. De belangrijkste theoretici van het differentiedenken hebben altijd volgehouden dat zij juist niet over essentie spreken. Het is een onbesliste discussie. Het belangrijkste van T3 is het poneren van vrouwelijkheid en het zoeken naar een aangepaste beleving en formulering daarvan.

Gezien deze vragen,
gezien het tot voor kort dominante karakter van de oude T1-theorie,
gezien de onduidelijkheid (onbeslistheid en misschien wel onbeslisbaarheid) van de wijze waarop een liefstelsysteem van gelijkheid van mannen en vrouwen in de praktijk vorm krijgt,
gezien de ambiguïteit van een differentietheorie,

zal ‘seksisme’ voor vele mensen iets anders betekenen. Uiteraard. En daarvoor hebben we geen ingewikkelde constructies nodig. Wat we hier, dankzij de analyse, wel vaststellen, zijn de parameters voor de verschillende interpretaties van seksisme. Het blijft een maatschappelijke discussie, net omdat de discussie tussen de verschillende theorieën niet is uitgewoed en voorlopig zeker niet kan worden beslist. Zelfs tussen feministen is de discussie niet beslecht. Dergelijke discussies dienen ook niet te worden toegedekt of afgeremd. Niet door de overheid, niet door wetten, niet door de media en ook niet door terughoudendheid in de sociale beweging zelf.

► *Seksistische handelingen*

Het voortdurende schuiven tussen de drie theorieën is niet enkel een abstract probleem. Het levert ook begripsproblemen op voor de handelingen op basis ervan, voor de erupties van seksisme, voor de representaties, voor de bewuste en onbewuste man- en vrouwbeelden. We geven enkele voorbeelden:

- Een man met een heel duidelijke gelijkheidstheorie wordt verliefd op een jonge vrouw die de belichaming is (letterlijk en figuurlijk) van ‘de vrouw’ zoals ze past in T1.

- Een vrouw die topmanager is in een groot *concern* voelt zich het allerbeste als ze zich ontspant met kunst die past binnen T3.
- Martha Stewart en Oprah Winfrey zijn sterke en rijke vrouwen, die televisieshows maken die in de eerste plaats zijn bedoeld voor vrouwen. De inhoud van deze programma's speelt in op de drie theorieën tegelijk. Ze geven voedsel in verband met de oude theorie (vrouwen willen in de eerste plaats voor hun gezin zorgen, zijn blij als ze beter cakes leren bakken). Ze ondersteunen de gelijkheidstheorie: vrouwen kunnen alles worden en alles bereiken wat ze zich tot doel stellen. Er passeren veel dergelijke vrouwen in de televisieshows, en de gastvrouwen zelf zijn er de sprekende voorbeelden van. Nieuwe alternatieven worden verkend. Een nieuwe waarde toekennen aan oude praktijken hoort daarbij. (Van een gematigde T1 naar T2 naar T3 en terug, in willekeurige volgorde)
- Michelle Obama onderkent dat het in het ene milieu beter past expressies te tonen die bij de ene theorie lijken te horen, en dat het in andere milieus weer helemaal anders is. Michelle Obama heeft net als haar echtgenoot rechten gestudeerd. Voor een vak sociale wetenschappen heeft ze een eindwerk gemaakt over racisme, met radicale analyses en sceptische conclusies. In de verkiezingscampagne, en ook in haar eigen speeches, heeft ze zich daarentegen beperkt tot zachte en meer vrouwelijke thema's. (Van een gematigde T1 naar T2 naar T3 en terug, in willekeurige volgorde)
- Meisjes en vrouwen kunnen zo intensief bezig zijn binnen de differentietheorie en werken aan het uitbouwen van een eigenzinnige vrouwelijkheid (T3) dat ze het moeilijk hebben om te functioneren binnen de gangbare maatschappij en werkomgeving waarin de gelijkheidstheorie (T2) van toepassing is.

Discriminatie op basis van geslacht valt onder de seksistische handelingen. Niet alle seksistische handelingen zijn echter wettelijk verboden discriminaties.

We zien dus dat:

- het onmogelijk is om een éénduidige link te leggen tussen een seksistische handeling en een eventueel onderliggende theorie;
- we iemand wel bepaalde handelingen kunnen verbieden, maar niet kunnen verbieden om een bepaalde theorie over de verhouding tussen de geslachten te huldigen;
- de term 'seksisme' zowel breed kan worden gebruikt voor het huldigen van een beliefstelsel, voor de fragmentaire expressies ervan als voor discriminatie op basis van geslacht.

2. Herkomst van het begrip seksisme

Het woord 'seksisme' is vrij recent ontstaan. Het is geconstrueerd in het begin van de tweede feministische golf, in de jaren 1960, in de Verenigde Staten. Het ondertussen vertrouwde begrip heeft dus niet altijd bestaan.

Meestal wordt verwezen naar een artikel van Sheldon Vanauken (1969) als eerste vermelding van het woord 'seksisme'. In een artikel op de blog *Finally, a feminism 101 blog* worden ook twee andere 'eerste' vermeldingen vernoemd: Pauline Leet in 1965 en Caroline Bird in 1968.²⁰ In de drie gevallen gaat het om gepubliceerde speeches, die werden gegeven in het kader van de linkse beweging van jonge mensen.

Het is interessant om dieper in te gaan op Vanaukens onderbouwing van de term.²¹ Hij wordt immers algemeen genoemd als ‘smeder’ van het woord (hoewel het natuurlijk ook seksistisch zou kunnen zijn om de man het meeste krediet te geven). We schrijven 1969. De tekst werd uitgesproken op een actiedag ingericht door een Amerikaanse zuiderse progressieve studentenvereniging. De studenten wilden ‘*Change now!*’. Vanauken was toen een vijftiger, professor, en gewaardeerd schrijver. Hij smeedde het begrip ‘*sexism*’ naar analogie met ‘*racism*’. Ook bij Leet en Bird zit racisme vanaf het eerste ogenblik vervat in de omschrijving van wat seksisme is.²² De titel van Vanaukens lezing luidt ‘Freedom for movement girls – now’ (Vrijheid voor meiden van de beweging – nu). Hij heeft het over ‘*girls*’, niet omdat hij enkel jonge vrouwen en meiden bedoelt. Hij ziet vooral grote nadelen verbonden aan de woorden ‘*woman*’ en ‘*female*’, omdat de woorden ‘*man*’ en ‘*male*’ daarin zitten. *Girls* staan letterlijk en figuurlijk verder van mannen; ze staan meer op eigen benen.²³ Vanauken was dus gevoelig voor de ‘seksistische’ aspecten van taal.

Vanauken vat in enkele pagina’s samen wat Simone de Beauvoir en Betty Friedan analyseerden als de pijnlijke kanten van het vrouwelijke bestaan: de vóórprogrammering tot moederschap alsof het een biologisch noodlot is, het worden behandeld als bezit van mannen, de volgzzaamheid, de vriendelijkheid, het zwijgen, het najagen van de seksistische mythes en stilzwijgend zorgen voor de mannen, zelfs in de linkse groepjes, zelfs in de ‘Beweging’. Met de studentenbeweging komt er een nieuwe wereld, en als we niet snel met andere maten gaan meten, blijven *girls*, die soms de indruk geven mee te doen, en soms daadwerkelijk even ‘mogen’ meedoen, verbitterd achter (en de jongens vinden dat best ...), zegt Vanauken. De *girls* zijn er wel in de ‘Beweging’, maar Vanauken ziet hun lot somber in.

Net zoals een racist iemand is die de suprematie verkondigt en rechtvaardigt van het ene ‘ras’ boven het andere, zo is een seksist iemand die de suprematie van het ene geslacht boven het andere verkondigt en rechtvaardigt.

Het woord ‘seksisme’ is dus relatief jong. Seksistische theorieën zijn dat echter niet. Vele filosofen hebben expliciete meningen gehad en geuit over de inferioriteit van vrouwen. In enkele zinnen hebben zij duidelijk gemaakt dat hun theorieën over ‘de mens’, over gelijkheid, over vrijheid, over rechtvaardigheid, over wat ‘we’ kunnen kennen en dergelijke, enkel over mannen gaan. Menig filosoof heeft geschreven dat vrouwen niet in staat zijn tot redelijk denken, of tot diepgaande inzichten, dat ze zijn overgeleverd aan emoties, dat ze geen opleiding nodig hebben tenzij die nuttig is om de man, in het bijzonder hun echtgenoot, te dienen. Ze zijn wel lief, mooi en in staat om schoonheid te scheppen en te waarderen, maar niet in staat tot hogere inzichten.²⁴

Hoewel seksisme als dominant en coherent systeem nagenoeg is verdwenen, bekrachtigen seksistische handelingen (hoe partieel ook) het sluimerende bestaan ervan.

In seksisme wordt het ene geslacht superieur geacht aan het andere, zegt Vanauken. Vervolgens stelt hij de vraag ‘*Guess which*’: raad eens welk.

In principe is seksisme de suprematie van het ene geslacht over het andere; in de praktijk weet iedereen dat het in de meeste gevallen gaat over de dominantie van mannen over vrouwen. Het begrip is ook geschapen voor deze situatie. Volgens de geschiedschrijving van het begrip ‘seksisme’ voerde het een populariteitsstrijd met de begrippen ‘*male chauvinist (pig)*’ en met ‘*feminine mystique*’ (zie Betty Friedan). ‘Seksisme’ heeft het pleit gewonnen en werd het gangbare begrip om te verwijzen naar de betreffende situatie. ‘*Male chauvinist*’ leek te veel een scheldwoord, en de strijd

betrof meer dan het uitschelden van de tegenstander. En misschien waren gewone mannen zelfs niet ‘de tegenstander’. Bovendien bleek *‘male chauvinist’* geen handig woord om het hele systeem en/of het hele beliefstelsel aan te duiden. Met *‘feminine mystique’* bedoelt Friedan de mythes over vrouwelijkheid waarin vrouwen gevangen zitten. Het is de titel van haar boek uit 1963, dat een geweldig succes en blikopener was, maar het begrip zelf was te gesofisticeerd om een sleutelwoord in de strijd te worden. ‘Seksist’ en ‘seksisme’ zijn kort, en tonen de parallel met racisme op een ogenblik dat antiracisme volop in de belangstelling stond. De woorden doen precies wat ze moeten doen.

Slechts recent is er aandacht gekomen voor seksistische handelingen waarbij mannen het slachtoffer zijn van negatieve behandeling gebaseerd op geslacht.

Sommige auteurs menen dat seksisme tegenover mannen niet mogelijk is. Anja Meulenbelt, bijvoorbeeld, stelt dat mannen geen slachtoffer kunnen zijn van seksisme, omwille van de ongelijke machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen.²⁵ Mannen als groep hebben de meeste macht. Zij staan economisch het sterkst. Zij zijn een dominante groep; vrouwen zijn een ondergeschikte groep. Leden van de dominante groep kunnen niet worden gediscrimineerd, meent Meulenbelt. Ook Jozef De Witte, directeur van het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding, is de mening toegedaan dat een dominante groep niet kan worden gediscrimineerd.²⁶ Het is een punt van discussie. Waarom zou het niet mogelijk zijn om een beliefstelsel te hanteren waarin mannen als inferieur worden beschouwd en op basis daarvan te handelen? Tegenstanders van het feminisme zeggen zelfs dat feminisme zo’n seksistische theorie is.²⁷

De logica zegt dat er ook seksisme is (of kan zijn) waarvan mannen het slachtoffer zijn. Zij zullen het seksisme niet op dezelfde manier ervaren als vrouwen, die een hele geschiedenis van onderdrukking meedragen, maar negatieve behandeling op basis van geslacht kan ook mannen te beurt vallen. Een voorbeeld is de rage van *boy bashing* die enige tijd in Amerikaanse scholen heeft gewoed, en waarrond een hele *merchandising* bestond: *boys are stupid*-pennen, -T-shirts, -posters, -buttons. De hele industrie rond *Boys lie, Boys are great – Everyone should own one, Lying, cheating, stinking boys* is een seksistisch fenomeen, ook al hebben mannen nog steeds de macht.

Het woord ‘seksisme’ gaat dus terug op de vrouwenstrijd; het is daarbinnen ontstaan. Het is geen wetenschappelijk begrip, maar een begrip uit het dagelijkse taalgebruik, ontworpen om strijd te voeren. Hoewel het oorspronkelijk was bedoeld om te strijden tegen de suprematie van mannen over vrouwen geldt er tegenwoordig een evenwichtige en algemene betekenis, waarin beide geslachten het ‘slachtoffer’ kunnen zijn.

3. Een weinig populair begrip

Het begrip ‘seksisme’ is tegenwoordig niet erg populair. Alle geïnterviewde respondenten stelden dat vast in hun omgeving. Zij gebruiken het woord zelf zelden of nooit. Vroeger deden ze dat wel, maar tegenwoordig zijn ze terughoudend om het gebruiken, en ze zijn zich ervan bewust dat jonge mensen er helemaal niet voor openstaan.

Waarom is het begrip ‘seksisme’ dermate onpopulair?

- Seksisme wordt onmiddellijk in verband gebracht met feminisme, en ook dat woord ligt tegenwoordig niet goed in de markt.
- Seksisme is nooit de enige verklaring voor een mislukking.
- Een man die van seksisme wordt beschuldigd, wordt heel kwaad, zo kwaad dat vrouwen tegenwoordig heel voorzichtig zijn met eventuele beschuldigingen.
- Vrouwen hebben te veel te verdedigen om zich voor ‘kleinigheden’ vijanden te maken.
- Er is een zodanige hype rond het begrip ‘discriminatie’, dat seksisme onmiddellijk wordt vertaald in ‘discriminatie op basis van geslacht’ en dat aan die term de voorkeur wordt gegeven.
- Om discriminatie te bestrijden, is meer nodig dan vermoedens en luide kreten.
- Vrouwen kunnen zich tegenwoordig goed weren; spreken over seksisme ruikt naar slachtofferschap.

Sommigen zijn echter zeer gehecht aan het begrip, net vanuit een feministische motivatie. De structuur van de maatschappij en het hele maatschappelijke verkeer is zo doordrongen van misprijzen voor en achterstelling van vrouwen, dat het begrip niet minder maar méér zou moeten worden gebruikt, zo menen sommigen. Het wetsvoorstel van Isabelle Durant en Josy Dubié (zie supra) spruit voort uit deze bekommernis. Het is evenwel doodgelopen op de ontbinding van het federale parlement in mei 2007, en is bovendien ‘ingehaald’ door de nieuwe antidiscriminatie wetten van 10 mei 2007.²⁸ Het werd echter in oktober 2008, in licht gewijzigde vorm, opnieuw ingediend door Muriel Gerkens en Meyrem Almaci.²⁹ Ook in de bespreking van de voornoemde antidiscriminatie wetten in de Senaat (24 april 2007) herinnerde Isabelle Durant aan haar gehechtheid aan het begrip ‘seksisme’ en drukte ze haar spijt uit dat het niet voorkomt in de wetten.

De uitdrukking ‘discriminatie op basis van geslacht’ valt immers niet volledig samen met de gedachten, theorieën en handelingen die worden gedekt door de term ‘seksisme’. Precies omdat het zo belangrijk is dat toegespitste aandacht voor discriminatie en voor wetgeving het denken en discussiëren niet zou doen verstommen, is (hernieuwde) aandacht voor ‘seksisme’ belangrijk.

Hoofdstuk 03

Mechanismen

Wat zijn de mechanismen die seksisme, zoals we het net hebben gedefinieerd, produceren en in stand houden? We bespreken er vier. In de paragraaf ‘gendermachine’ behandelen we ‘socialisatie’ onder de vorm van commentaar op het tot stand brengen van seksespecificiteit. Verder bespreken we de werking van stereotypen, van alledaags seksisme en van humor als belangrijkste mechanismen om seksisme te verspreiden en in stand te houden.

1. De gendermachine

1.1. Het begrip gender

Gender is een constituerend aspect van de samenleving. Er bestaan nu eenmaal twee geslachten. Hoe vrouwen en mannen ‘zijn’ en hoe ze zich tot elkaar verhouden, is historisch en cultureel gegroeid. Dat mannelijkheid en vrouwelijkheid door de cultuur vorm worden gegeven, duiden we aan met het begrip ‘gender’. Uiteraard is er wel het natuurlijke gegeven (seks), maar dat wat is aangeboren wordt door de cultuur bewerkt. Het Engelse woord ‘*gender*’ is in de meeste Europese talen een vertrouwde term geworden om de culturele vormgeving van geslacht uit te drukken.³⁰

De verschillende maatschappelijke instituties (gezin, familie, overheid, onderwijs, media, ...) spelen in de maatschappij hun rol bij het tot stand brengen van vrouwelijkheid en mannelijkheid. Het is alsof er een gendermachine aan het werk is, bestaande uit verschillende instanties die mannen en vrouwen ‘maken’.

Zoals de gendermachine nu werkt, is onvergelykbaar met hoe ze decennia geleden werkte. Aan (westerse) meisjes wordt niet meer systematisch geleerd dat ze de ‘engel in huis’ moeten zijn, dat ze zo weinig mogelijk het huis uit moeten gaan en zich buitenhuis vooral in de schaduw van hun man, vader of broer moeten bewegen. Vrouwen worden niet meer enkel gevormd tot de ideale moeder. Aan jongens wordt niet meer geleerd dat alleen zij een gezin financieel zullen moeten rechthouden en dat de kinderen het probleem en het terrein van de vrouw zijn. Het wordt hen in alle geval niet op elke plaats geleerd.

De matrixen, patronen en *templates* van de gendermachine zijn veranderd. Dat betekent echter niet dat er geen gendermachine meer bestaat of niet meer zou mogen bestaan.

Het begrip gender vat in één woord samen wat Simone de Beauvoir in 1949 als motto van haar boek *Le deuxième sexe* (De tweede sekse) gebruikte: ‘Je wordt niet als vrouw geboren, je wordt tot vrouw gemaakt’ (‘On ne naît pas femme, on le devient’). Deze uitspraak was voor De Beauvoir geen neutrale vaststelling over de geseksueerdheid van de wereld. Het was een kritiek op het feit dat hoe vrouwen werden gemaakt in het nadeel van vrouwen werkte. Zij viel de cultureel geconstrueerde eigenschappen van vrouwen als ‘minderheidsgroep’ aan: dienstbaarheid aan de meerderheidsgroep, ondergeschiktheid, gebrek aan zelfbewustzijn, weinig leergierigheid, beperkt zelfbewustzijn, voorrang geven aan anderen, De ‘Ander’ zijn, l’Autre’. Ze verliet ook de gedachte dat er een vrouwelijke ‘essentie’ en een vrouwelijke ‘natuur’ zouden bestaan. Vrouwen dienden

zich niet meer neer te leggen bij de ‘natuurlijke bestemming’ van het moederschap. Zij wees er ook op welke nadelen het normatieve vrouwbeeld aan vrouwen bezorgde: minder geld, minder macht, minder toegang, minder opleiding, te veel kinderen, te veel dagelijkse sleur, te veel bindende verplichtingen ten opzichte van anderen met wie men intiem is verbonden, meer psychische problemen,

De vrouwenbeweging heeft jarenlang aan deze problemen (aan de manier waarop vrouwen worden ‘gemaakt’ en gehouden) gewerkt. De fundamentele motivatie was: de bestaande vorm van vrouwelijkheid willen wij niet en we zijn ervan overtuigd dat ze veranderbaar is.

Het begrip gender is van belang op verschillende niveaus. In de theorie wordt dat de gelaagdheid van gender genoemd.

1) Er zijn uiteraard mannen en vrouwen. Dit is de eerste laag van het genderbegrip. Het is de empirische, tastbare werkelijkheid. Aangezien er zoveel theoretische beschouwingen worden gepubliceerd over gender is het belangrijk om niet te vergeten dat het in de eerste plaats gaat over levende, echte, mannen en vrouwen. In die zin is gender gewoon een verzamelwoord voor mannen en vrouwen. Het is handig. Het is als een *shortcut* voor iets wat anders omslachtig moet worden uitgedrukt.

2) Op een tweede begripsniveau is er de gendermachine. De synergie tussen de verschillende processen en instituties die vorm geven aan hoe mannen en vrouwen zijn, werkt als een machine die vrouwen en mannen produceert. Het beleid, de opvoeding in het gezin, de media, de gewoontes in het dagelijkse leven *produceren* of maken vrouwen en mannen, zoals ze in een bepaalde maatschappij passen. De marges en de flexibiliteit zijn veel groter geworden dan dertig jaar geleden. Vóór de grote emancipatiebeweging van vorige eeuw waren de vrouwen en mannen die binnen onze cultuur werden ‘gemaakt’ veel eenvormiger. Alle onderdelen van de gendermachine werkten heel systematisch en geruisloos samen. In de jaren 1950 was er veel meer kans dan nu dat de huisdokter, de winkelier, de ambtenaar, mijnheer pastoor, de burens en de ouders dezelfde mening hadden over mannelijkheid en over vrouwelijkheid en dat hun invloeden allemaal in dezelfde richting gingen.

De gendermachine levert nu geen éénvormige (of tweevormige) producten af. De verschillen tussen vrouwen onderling en mannen onderling zijn immers groot. Ze zijn de laatste jaren ook groter geworden. Tegenwoordig spreken sociologen en ontwikkelingspsychologen van een keuzebiografie die in de plaats is gekomen van de standaardbiografie. De tijd van verliefd, verloofd, getrouwd, en van stereotiepe levenspatronen is voorbij. Er worden veel meer keuzes gemaakt; levens van verschillende mensen volgen verschillende stadia en patronen. Die verschillen zijn nog steeds min of meer geclusterd per geslacht, maar zijn toch veel minder geslachtsgebonden dan in de standaardbiografie.

De gendermachine, die altijd heeft bestaan en die in alle culturen bestaat, sputtert in de hedendaagse cultuur. Dat was ook de bedoeling van de emancipatiebeweging. Hoe dit verder zal evolueren, is moeilijk te voorspellen. Sommigen vinden het wenselijk dat de verschillende onderdelen van wat de gendermachine was helemaal geen boodschappen in verband met gender meer zouden uitzenden. Anderen vinden dat vooral het aanbieden van keuzemogelijkheden het belangrijkste is. Als de eenvormigheid weg is, dan is ook het beperkende en het discriminerende weg. Nog anderen zouden de oude gendermachine graag hersteld zien.

3) Op een derde niveau verwijst het begrip gender naar de gegenderdheid van objecten en processen. Vele objecten en activiteiten in onze maatschappij hebben een mannelijke of een vrouwelijke connotatie. Dit is het roze en het blauw uit onze omgeving. Voetbal is mannelijk en de keuken is vrouwelijk. Zorgen is vrouwelijk en aan de auto knutselen is mannelijk. Mascara is vrouwelijk en een hamer is mannelijk. Het zijn geen natuurwetten. Er zijn meisjes en vrouwen die voetballen of graag naar voetbal kijken; er zijn mannen die in de keuken graag en dikwijls voor de dagelijkse kost zorgen. Heel vaak zijn de spontane associaties met die zaken en activiteiten wel aan het ene of het andere geslacht verbonden. Ze zijn gegenderd. De genderlading bepaalt ook mede de keuzes die meisjes en jongens, mannen en vrouwen maken. En dat heeft vérdragende gevolgen. Jongens studeren technische vakken, meisjes kinderverzorging. Het is een klassiek voorbeeld, maar ook een harde werkelijkheid.

Het is een cirkel, maar het belangrijkste voor beleidsvoering en -communicatie is het bewustzijn van het mannelijke en vrouwelijke imago van activiteiten en objecten en de ontwikkeling van een strategie om daarmee om te gaan.

4) Tenslotte zijn structuren gegenderd. Maatschappelijk belangrijke structuren en instituties zijn meestal bevolkt door meer mannen dan vrouwen. De godsdienstige instellingen zijn extreme voorbeelden, maar ook andere machtsstructuren zijn meer mannelijk dan vrouwelijk. Gender speelt hier dus ook een belangrijke rol. Bovendien hebben deze structuren gedurende heel lange tijd gewerkt volgens een patriarchaal model, waarin belangen en behoeften van mannen het organiserende principe vormden. Dit is de macht van het geslacht.³¹

1.2. Antiseksisme in een gegenderde samenleving

Wie zich verzet tegen seksisme in een (onvermijdelijk) gegenderde samenleving wil in feite specifieke dingen bereiken op de verschillende lagen van gender.

- **Op laag 1:** Geen seksisme op dit niveau veronderstelt genderneutrale toegang en toewijzing (*access and attribution*³²), d.w.z. toegang van mannen én vrouwen tot alle opleidingen, functies en posities, en toekenning van eigenschappen, kansen en posities op basis van persoonlijke eigenschappen, mogelijkheden en verdiensten. Geen blinde *access and attribution* op basis van geslacht.
- **Op laag 2:** Geen seksisme veronderstelt een opnieuw gekalibreerde gendermachine. Het veronderstelt niet dat de socialisatieprocessen genderneutraal zouden zijn. Het veronderstelt wel dat rekening wordt gehouden met de eigenschappen van het individu in combinatie met de maatschappelijke verwachtingen ten opzichte van vrouwen en mannen en dat dit gebeurt in alle maatschappelijke instituties (gezin, school, media, ...).
- **Op laag 3:** Een wereld in roze en blauw toont zich aan individuen als een seksistische wereld, waarin elk individu afzonderlijk de kracht en de moed moet hebben om de stereotypen te doorbreken.
- **Op laag 4:** Structureel seksisme wordt onder andere bestreden door middel van gender mainstreaming. Het is de lange en moeilijke weg om te zorgen dat nieuw beleid en andere nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen oude seksistische patronen niet zouden herhalen.

Flarden van deze verschillende types van verzet tegen seksisme kwamen we vaak tegen in de interviews met experts voor dit onderzoek. We stelden vast dat mensen die vroeger de term seksisme gebruikten er tegenwoordig de voorkeur aan geven om te spreken van het gegenderde karakter van de samenleving. Als men op elke laag van gender de feiten toont, is het wel duidelijk voor wie de voordelen zijn. Eens jongeren, studenten, ambtenaren, ... de geseksueerdheid hebben gezien en hebben begrepen wat de gevolgen zijn, trekken zij hun eigen conclusies.

De wetenschapsfilosofe Margit Eichler heeft een handleiding geschreven om seksisme te bestrijden in wetenschappelijk onderzoek.³³ Volgens Eichler keren in wetenschappelijk onderzoek, dat lijdt aan seksisme, steeds volgende hoofdproblemen terug:

1. androcentrisme: de man wordt als centrum van de wereld beschouwd; 'de mens' wordt als synoniem gebruikt voor 'de man';
2. oververalgemening: eigenschappen van sommige mannen of vrouwen worden toegeschreven aan alle mannen of vrouwen;
3. genderongevoeligheid: er wordt geen rekening gehouden met de verschillen tussen mannen en vrouwen;
4. dubbele standaards: mannen en vrouwen worden beoordeeld aan de hand van verschillende criteria, gebaseerd op de oude rolverdeling.

De afgeleide problemen zijn:

1. normering van sekserollen: traditionele sekserollen worden als norm voorgehouden; mannen en vrouwen die daaraan niet voldoen worden als afwijkend behandeld;
2. familialisme: mannen en vrouwen worden bekeken en behandeld vanuit hun rol in het gezin: vrouwen moederen, zorgen en er wordt steeds over hen gedacht in de context van hun gezin; bij mannen staat het gezin meer op de achtergrond, hun werk primeert, en wat zij voor het gezin doen is *'to protect and to provide'*;
3. dichotomisering: mannen en vrouwen worden steeds tegenover elkaar gesteld; er wordt in polen gedacht.

De handleiding van Eichler is een handig instrument om te zien hoezeer een seksistische gendertheorie zit ingebakken in wetenschappelijk onderzoek en hoe men kan proberen zuiverder te denken. Het is geen extreem militant geschrift; het is een hulp bij *nonsexist* denken.

1.3. Kritieken op gender

► **Geslacht**

In de antidiscriminatiewetten wordt de term 'geslacht' gehanteerd, niet 'gender'.

Juridisch is het begrip gender onbruikbaar. Een operationele definitie van wat de cultuur heeft gemaakt van 'geslacht' is immers niet te geven. 'Geslacht' is een discriminatiegrond, niet 'gender', ook al wordt naar de wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van discriminatie tussen vrouwen en mannen (B.S. 30 mei 2007) verwezen als de 'gender-wet'. We weten immers hoezeer er verschillende meningen en theorieën kunnen zijn over de inhoud van sekserollen. Uitsluiting op basis van geslacht is het ene geslacht (m/v) toelaten en het andere niet. Dat is duidelijk. Uitsluiting op basis van gender zou bijvoorbeeld kunnen worden geïnterpreteerd als 'domme secretaresses die nooit lezen' ergens niet toelaten en vrouwelijke parlementariërs en professoren wel.³⁴ Met het begrip gender wordt weliswaar gewezen op het hele proces van culturele constructie,

op het feit dat het over ‘vrouwbeelden’ en ‘manbeelden’ gaat, maar er is geen enkele inhoudelijke, onveranderlijke of materiële definitie van gender. Rolpatronen worden niet rechtstreeks wettelijk geregeld; toelatingen en toewijzingen tot maatschappelijke posities en waardering voor maatschappelijke taken (*access and attribution*) daarentegen wel. Op basis van gender wordt niet gediscrimineerd volgens de wet, tenzij in de smalle betekenis van synoniem voor vrouwen en mannen (laag 1, zoals besproken in paragraaf 1.2 van dit hoofdstuk).

Het is logisch en terecht dat de term gender niet in de antidiscriminatiewetten staat. Gender staat echter wel in de zogenaamde gender-mainstreamingwet van 12 januari 2007.³⁵ Op enkele plaatsen in de wet gaat het over de gelijkheid van mannen en vrouwen. Dat zal bij de implementatie weinig problemen scheppen, als het gaat over gelijke middelen, gelijke toegang, gelijke rechten van mannen en vrouwen. Er is ook sprake van het integreren van de ‘genderdimensie’. Dat is moeilijker. In de hele internationale literatuur over gender mainstreaming is het duidelijk dat daarmee wordt bedoeld: rekening houden in het beleid met het verschil tussen mannen en vrouwen, en dit doen met het oog op gelijkheid. Gendertheorie T2 aanhangen en promoten, rekening houdend met het feit dat er nog veel atavismen van T1 bestaan, en met het feit dat T1 en T3 niet zijn verboden maar wel mogen worden tegengewerkt Het biedt een grote vrijheid maar ook onduidelijkheid.³⁶

In de politieke theorie wordt naar een gelijkaardige knoop verwezen als het Wollstonecraft-dilemma: tegelijk wensen dat voor vrouwen alles gelijk is als voor mannen én eisen dat het verschillend is.

In het licht van de moeilijkheden om niet-seksistisch te zijn tegenover vrouwen, mogen we niet vergeten dat seksisme kan optreden tegenover zowel mannen als vrouwen. We hebben dit behandeld in het vorige hoofdstuk en geven hier nog enkele voorbeelden.

- Vaders die de kinderen niet krijgen toegewezen in de echtscheiding omdat wordt gedacht dat moeders beter voor hen kunnen zorgen, zijn slachtoffer van seksisme. Het is een bekend probleem en in vele landen zijn daarrond conflicten en acties. De Belgische regeling rond co-ouderschap probeert dergelijke problemen te vermijden.
- Mannen die worden uitgesloten uit het moedergroepje van de crèche: het is een populaire scène in films en soaps.
- Mannen die bij hun werkgever moeilijkheden ondervinden om vaderschapsverlof of ouderschapsverlof op te nemen.
- Mooie meisjes en stoere jongens zijn seksistische formuleringen, zowel voor jongens als voor meisjes.
- Mannen die niet zijn geneigd tot een nieuwe vaste relatie brandmerken als lijdend aan bindingsangst (terwijl ze in feite bang zijn voor nieuwe financiële verbintenissen, die – naast de reeds bestaande alimentatieverplichting – als een te groot risico worden gezien), wordt door Farrell seksistisch genoemd.³⁷

Ook in deze ‘mannelijke’ voorbeelden zien we dat de kern van de zaak ‘gender’ is. We spreken echter van ‘seksisme’, niet van ‘genderisme’. In het begin van de tweede feministische golf bestond in de Engelse taal het woord ‘gender’ wel, maar het werd niet in de betekenis gebruikt waarin we het nu gebruiken. Hoewel in het begrip ‘seksisme’ een aanklacht zit tegen de traditionele genders, staat het woord ‘seks’ en niet ‘gender’ centraal in de term waarmee het probleem wordt aangeduid. Dat wringt.

Tegenwoordig komt het begrip *'genderism'* wel voor in het woordenboek van Engelstalige experts. *'Genderism'* betekent het vasthouden van mensen in strakke sekserollen. In feite zouden we voor alle beoordelingen en gedragingen die gebeuren op basis van ouderwetse en strakke opvattingen over hoe de sekserol dient te worden ingevuld, beter het woord *'genderisme'* gebruiken dan *'seksisme'*. Het is immers een geschil over de invulling van gender; het is een conflict tussen gendertheorieën.

We houden helemaal geen pleidooi voor de invoering van de term *'genderisme'*. Het is al erg genoeg dat het Engelse woord *'gender'* zo sterk doorgedrongen is in de meeste Europese talen. Door de woorden seksisme en genderisme naast elkaar te zetten wordt het wel duidelijk dat ook in seksisme niet zozeer het geslacht in het geding is, dan wel de wijze waarop dat geslacht binnen een bepaalde cultuur vorm krijgt. Het gaat om de waarderings- en voorstellingswijze van wat de cultuur heeft gemaakt van wat is aangeboren.

► **LGBTQ: twee genders is niet voldoende**

LGBTQ is de afkorting van *lesbian, gay, bi-sexual, transgender, queer*. LGBT bestond al langer, en toen is er queer aan toegevoegd, als een soort verzamelbegrip voor iedereen die qua gedrag en seksuele voorkeur de dominante heteronorm betwist.

Vanuit LGBTQ-hoek is men niet blij met het begrip gender, omdat in de definitie van gender steeds wordt gesteld dat er twee geslachten zijn. Meer aandacht, respect en rechten voor pluriformiteit qua gender en qua seksuele oriëntatie is gewenst.

We gaan hierop binnen dit kader niet verder in. Zoals bekend is seksuele voorkeur één van de in de wet genoemde discriminatiegronden.³⁸ Voor een diagnose in verband met halebisdiscriminatie verwijzen we naar het onderzoek van John Vincke en Alexis Dewaele, waarvoor 1.814 Nederlandstalige en 683 Franstalige respondenten werden ondervraagd.³⁹ Ze maken een nuttig onderscheid tussen homonegativiteit en heteronormativiteit en verder tussen traditionele en moderne homonegativiteit. De traditionele homonegativiteit is 'het verwerpen van homoseksualiteit en het beschouwen als een zonde, ziekte en onnatuurlijk'. De moderne homonegativiteit is 'de meer abstracte, subtielere en minder manifeste negatieve vorm van traditionele homonegativiteit'.⁴⁰ De auteurs wijzen er ook op dat zowel potentiële discriminatie als ervaren discriminatie een negatieve invloed hebben op de levenskwaliteit.

► **Antigender-feministen**

Er wordt ook kritiek geuit op gender door een aantal Amerikaanse auteurs, die zichzelf weliswaar als feministen beschouwen, maar het helemaal niet eens zijn met wat zij *'gender-feministen'* noemen.⁴¹ Hun visie ligt in het verlengde van het werk van Christina Hoff Sommers. Deze vrouwen zeggen van zichzelf feminist te zijn (alle rechten voor vrouwen, gelijke kansen voor mannen en vrouwen, vrijheid, autonomie en andere waarden die hoog in het vaandel worden gedragen door het feminisme), maar zij verzetten zich ertegen dat door zogenaamde *'gender-feministen'* of *'genderisten'* doelgericht wordt opgetreden om mannelijkheid en vrouwelijkheid te veranderen. Gender-feministen ijveren er, volgens hen, niet enkel voor om onrechtvaardige wetten te veranderen, om de toegang en toewijzing te realiseren, om discriminatie te voorkomen, maar om *'mensen'* te veranderen. De *'nieuwe mens'*, tot stand gebracht met behulp van de staat, was een groot communistisch ideaal. Deze critici menen te zien dat in de Verenigde Staten gender-feministen het beleid naar hun hand proberen te zetten, niet om vrouwen in betere posities te krijgen (en alles wat daarbij hoort aan

opleiding, taakverdeling, rolopvattingen, ...) of om discriminatie te vermijden, maar vooral om 'vrouwelijkheid' en 'mannelijkheid' te veranderen. Gender-feministen bekijken alles door een genderbril, introduceren overal een 'genderdimensie' en willen de genderverhoudingen en de inhoud van gender gericht wijzigen. Tegenstanders van gender-feminisme zien het als een vorm van sociale technologie, als 'leerling-tovenaar' willen spelen, en ze verzetten zich ertegen. Met gelijke rechten kunnen ze leven, dat willen ze zelfs, maar daar moet de rol van de overheid ophouden.

► *Oude sekserollen*

We zijn geneigd te denken dat seksisme in de betekenis van het totale, systematische en coherente verdedigen van een definitie van vrouwelijkheid en mannelijkheid die mannen 'superieur' stelt aan vrouwen niet meer bestaat. De oude gendertheorieën zijn echter niet verdwenen. Zowel in de grote religieuze theorieën blijft de legitimering van de ongelijkheid bestaan, evenals in meer filosofische of sociobiologische theorieën. Hoewel de legitimering er vaak in bestaat vrouwen en mannen 'anders' maar 'evenwaardig' c.q. 'complementair' te noemen, plaatsen deze theorieën vrouwen buiten alle sectoren van de samenleving, behalve zorg. We gaan hier niet in op de grote religieuze theorieën, maar op een verbazend voorbeeld geleverd door Andreas Kinneging, hoogleraar rechtsfilosofie aan de Universiteit Leiden.

In de Nederlandse *Volkskrant* verscheen wekenlang (vanaf 31 augustus 2008) een correspondentie tussen Andreas Kinneging en de (Nederlandse/Engelse/Pakistaanse) schrijfster Naema Tahir over de verhouding der seksen en de verloedering van de moraal in de westerse wereld. Van bij de start maakt Kinneging duidelijk wat zijn basiswaarden zijn. Bovenaan staat volgende gedachte: wie niet deelneemt aan de *circle of life* verdient geen respect. Voor vrouwen betekent dat de norm is en hoort te zijn: verliefd, verloofd, getrouwd, baren en opvoeden van kinderen, verwelkomen en koesteren van kleinkinderen en sterven omringd door dierbaren uit verschillende generaties. Bij al deze transities horen de historisch gegroeide celebraties en gevoelens die een vervuld leven uitmaken. Al wat vrouwen daarnaast doen, is niet verboden maar is ondergeschikt en bijkomstig. De *circle of life* en alles wat daaraan vastzit vormt 'het goede leven' en wie daaraan niet deelneemt, is geen respect waard. Feministen doorbreken doelbewust deze *circle of life*, verwerpen het als norm, en verspreiden normen die er tegenin gaan. Volgens Andreas Kinneging is dit verwerpelijk. Alternatieve *circles of life* bestaan er volgens hem voor vrouwen niet. Niet in de kunst, niet in de wetenschap of politiek, niet in het dagelijkse leven, niet in vriendschap of in nabijheid.

Kinnegings standpunt is niet antivrouw; het is wel tegen vrouwelijkheid zoals de huidige officiële gendermachine vrouw-zijn invult en het is overduidelijk antifeministisch. Zijn stelling impliceert dat hij geen respect heeft voor de vrouwelijke Kamervoorzitter, de vrouwelijke collega, de vrouwelijke bondskanselier, de vrouwelijke bediende, lasser of bouwvakker. Wellicht spuwt hij een collega-professor-feministe niet in het gezicht op een academische vergadering, maar zijn bijdragen in de populaire krant verspreiden een negatief beeld van vrouwen en beleids mensen die aan seksegelijkheid werken. Kinneging is ook een hevige tegenstander van de gendergedachte: de culturele bepaaldheid van mannelijkheid en vrouwelijkheid is volgens hem de grootste vergissing van het feminisme en van het beleid dat op die gedachte steunt. Hij roept 'de progressie die de biologie en psychologie de afgelopen decennia hebben gemaakt' in ter ondersteuning van zijn argumenten. Hij stelt het voor alsof feministen, gelijkemansbeleid en bestrijders van seksisme steeds hebben ontkend dat er ook een biologische *hardware* bestaat.

Het standpunt van Kinneging kan worden beschouwd als een goed voorbeeld van seksisme. Zouden zo'n standpunten moeten worden verboden? Zeer zeker niet. Zijn brieven aan Naema Tahir hebben in de fora van de *Volkskrant* felle discussies uitgelokt, en dragen bij tot het scherpen van de geesten. De publicatie onder de vorm van woord en wederwoord, als een feuilleton of een brievenboek, is een moeilijke maar stimulerende formule. Tahir is verbazend ver met Kinneging meegegaan. Het geheel herinnert eraan dat ongelijkheidstheorieën niet zijn verdwenen en dat ze gemakkelijk in opgekuiste vormen kunnen terugkomen. Het toont ons ook dat we steeds alert moeten blijven, ook op theoretisch vlak.⁴² Meestal worden gelijkheidstheorieën niet meer aangevallen. De oude theorieën sluimeren verder, maar soms worden ze uitgedrukt door duidelijke sprekers (zoals Kinneging) die mensen de indruk geven dat er exact wordt gezegd wat zij altijd al vonden. Kinneging is als rechtsfilosoof ook een belangrijke speler in de discussie over vrije meningsuiting. Hij levert zijn bijdrage in theorie en praktijk. In theorie, als professor rechtsfilosofie, is zijn stelling dat meningen niet mogen worden verboden, en in de praktijk huldigt hij een mening over de verhouding tussen de geslachten die niet past in het officiële en dominante discours over gelijkheid. Zijn controversiële mening kan of mag inderdaad niet worden verboden. Antidiscriminatiewetgeving vermag niets tegen de gendertheorie van Kinneging, en dat hoeft ook niet.

2. Stereotypen en verkeerde veralgemeningen

Het denken over seksisme, racisme, marginalisering, uitsluiting, kansarmoede, gelijke kansen, homofobie, xenofobie, *agism*, *ablism* is sterk beïnvloed door wat de sociale psychologie ons leert. Stereotypering is één van de sociaal-psychologische processen die veel aandacht krijgt in het tot stand komen van negativiteit ten opzichte van bepaalde groepen.

Stereotypen zijn steeds terugkomende globale, vage voorstellingen, waarbij bepaalde (vermeende) kenmerken worden aangenomen als voorkomend bij alle leden van de groep (mensen of voorwerpen). Stereotypen kunnen zowel positief als negatief zijn. Zo kan ik een stereotiepe positieve voorstelling hebben van het leven in de stad. Ik kan een negatieve stereotiepe voorstelling hebben van donkere straten. Nochtans kan die bepaalde stad (Genua of Nijmegen) heel saai zijn en vervelend om in te wonen. Nochtans kan die ene donkere straat veilig en romantisch zijn. Zo kunnen blonde vrouwen slim zijn en boksers heel zachtaardig, Marokkaanse jongens kunnen heel vlijtig en meisjes met een hoofddoek heel geleerd en zelfbewust zijn, vrouwen met vijf kinderen heel ambitieus en hardwerkend en gekleurde (Afro-Amerikaanse) presidenten kunnen zo goed of zo slecht zijn als blanke.

Het hanteren van een stereotype is steeds het toepassen van een veralgemening die verkeerd kan zijn. Elke veralgemening is een beetje verkeerd, en niet elke veralgemening is helemaal verkeerd. Men kan altijd een Nederlander ontmoeten die niet gierig is, een Ier die geen rossig haar heeft en er kan altijd een stoel zijn die geen vier poten heeft. Het is echter de vraag of gierigheid, rossigheid of vier poten de belangrijkste eigenschappen zijn van Nederlanders, Ieren of stoelen. 'De Nederlander bestaat niet', is een uitspraak van prinses Máxima, kroonprinses van Nederland, die door 'de Nederlanders' heel slecht werd ontvangen.⁴³ Ieren zijn vooral dé Europeanen die het de laatste jaren economisch voorbeeldig hebben gedaan, en op stoelen moet je in de eerste plaats kunnen zitten, ongeacht het aantal poten.

We hebben stereotypen nodig om ons in de wereld te kunnen oriënteren, met anderen te kunnen omgaan en met ons gedrag op situaties te anticiperen. Als we niet zouden kunnen beschikken over genderstereotypen zou ons gedrag ontregeld geraken. Ons begrip van de samenleving zou dalen. Stereotypen maken een noodzakelijk deel uit van ons referentiekader. Dat wil niet zeggen dat alle stereotypen even welkom of nuttig zijn.

Corine Van Hellemons motto ‘stereotypen consumeer je met verstand’, is een wijze uitspraak.⁴⁴

Stereotypen vinden we niet enkel in de media – ze zitten overal –, maar de media vormen wel het belangrijkste terrein waarop stereotypen aandacht krijgen. Opvallend is hoezeer elke aansporing tot zelfregulering door overheden, op welk niveau dan ook (maar vooral het Europese), steeds wordt ervaren als een beperking van de vrije meningsuiting.

De verwarring en moedwillige misinterpretatie in de pers van het rapport van de EP-Commissie Rechten van de vrouw en gendergelijkheid van het Europees Parlement van 29 mei 2008 over het effect van marketing en reclame op de gelijkheid tussen vrouwen en mannen (2008/2038(INI)) is verbazingwekkend. In de meeste persberichten wordt een verkeerd beeld gegeven van wat er in het rapport staat. Aanbevelingen en zelfregulerende codes worden in de pers voorgesteld als dwang; van de stereotypen die de aanbevelingen vragen te bestrijden, wordt een karikatuur gemaakt. Zo wordt aan vrouwen (en aan beleidsmakers, die zich voor faire beeldvorming inzetten), nadeel berokkend.

3. Alledaags seksisme

Waarmee mensen dagelijks worden geconfronteerd, is niet zozeer het seksistische karakter van de maatschappelijke structuur of een seksistische ideologie in volle breedte. Waar men mee te maken heeft, zijn de fragmentaire expressies, de erupties, de opmerkingen en pesterijen, de ongevraagde complimenten en toenaderingen. Dit is de rol die ‘geslacht’ speelt in het verkeer van elke dag. Dit is het ‘alledaagse seksisme’.

Philomena Essed heeft veel werk geleverd in verband met ‘alledaags racisme’. In haar publicaties geeft ze voorbeelden en scherpt ze de geesten om in te zien waar het voorkomt. De sensibilisering voor racisme is gegroeid langs de kant van zowel wie voorwerp is van alledaags racisme als de spreker of actor. Belangrijk in het werk in verband met alledaags racisme is het leren inzien of iets je overkomt omdat jij als individu iets doet of bent, of dat het je overkomt omdat men je indeelt bij een bepaald ‘ras’ en men algemene opvattingen heeft over dat ‘ras’. Dat gaat niet enkel over de grote gevallen van discriminatie. Het gaat ook over hoe je op straat en in winkels wordt behandeld, over hoe vriendenkringen groeien of niet groeien, over verwachtingen in verband met werk of opleiding die (niet) in je worden gesteld, over blikken en dergelijke. Het is meer dan twintig jaar geleden dat Esseds boek *Alledaags racisme* (1984) voor het eerst verscheen. Vandaag is alledaags racisme niet verdwenen, maar de *empowerment* die uitging van inzicht in het verschijnsel lijkt helaas verdwenen te zijn.

We kunnen alledaags seksisme vergelijken met alledaags racisme. Vanaf het begin van de tweede feministische golf is de strijd tegen alledaags seksisme een actiepunt geweest van de vrouwenbeweging. Interessant is dat vele jonge vrouwen niet langer wensen bepaalde onaangenaamheden, die hen in het maatschappelijke verkeer overkomen, te zien als vormen van alledaags seksisme. Waarschijnlijk is het een vorm van kracht:

bewust (en min of meer tegen beter weten in) van de eigen kracht en individualiteit willen uitgaan.

In het bestrijden van alledaags seksisme kunnen mannen een belangrijke rol spelen. Er kan mannen niet alle schuld worden gegeven van structureel seksisme tegenover vrouwen doorheen de geschiedenis. De mannen van vandaag zijn niet de actoren van gisteren, en er zijn heel veel radertjes nodig om de maatschappij als structuur te laten draaien. De actoren van alledaags seksisme tegenover vrouwen zijn echter wél de mannen die moderne vrouwen op kantoor, in winkels en administraties, in de media, op straat en in bed tegenkomen. Hun gedrag is dus van het grootste belang. De *menstuff*-website heeft een aantal prettige suggesties voor mannen om een einde te stellen aan seksisme.⁴⁵ Zij hebben het over alledaags seksisme ten aanzien van vrouwen en wat mannen eraan kunnen doen om dat uit het leven van mannen en vrouwen te bannen.

1. Erken dat de visie van mannen en vrouwen op zichzelf en op elkaar is gevormd door de seksistische conditionering in onze maatschappij.
2. Begrijp dat deze seksistische visies hardnekkig zijn en het denken van beide seksen over mannen en vrouwen verduisteren.
3. Denk er aan dat de 'echte' aard van alle vrouwen en mannen is: sterk, liefhebbend, intelligent, gedreven, coöperatief, assertief, zelfbewust en zacht. Als dat niet zo blijkt, dan is dat te wijten aan hun seksistische conditionering.
4. Breng jezelf kennis bij over de manieren waarop vrouwen zijn onderdrukt.
5. Deel in het werk dat traditioneel 'vrouwenwerk' werd genoemd.
6. Betwist ten aanzien van zowel mannen als vrouwen dat jongens van nature agressief en gewelddadig zijn.
7. Bestrijd homofobie (d.i. de angst om *close* te zijn met mensen van hetzelfde geslacht).
8. Moedig mannen aan om hun gevoelens te tonen.
9. Ondersteun het leiderschap van vrouwen.
10. Geef overal vorm aan niet-seksistisch gedrag.

De aanpak van alledaags seksisme door Chiennes de garde is heel anders.⁴⁶ Zij zijn op hun hoede en trachten seksisme tegenover vrouwen te melden en aan klagen, overal waar ze het zien. Chiennes de garde is een Franse organisatie die ageert tegen seksistische beledigingen in het openbaar. Ze gaan veel verder dan een *watchdog* zijn voor seksisme in de media. Ze zijn ook dat, maar ze hebben het daarnaast over hoe vrouwen worden aangesproken, over beledigingen in het dagelijkse werk, vernederingen in de administratie, beeldvorming van vrouwen (zowel bekende, vooraanstaande vrouwen als 'gewone'). Ze letten op taal en gebaar, en zeggen het seksisme beu te zijn. Ze werken via een website, via publicaties en acties. Isabelle Alonso publiceerde in 2001 een boek met haar motivatie om 'waakhond' te zijn. Ze legt uit wat het belang is van de publieke waakhondfunctie:

'L'essentiel [van het werk van Chiennes de garde] est symbolique. Le message s'adresse aux autres femmes, aux milliers de femmes qui, chaque jour, dans les bureaux, les usines, à l'ANPE, dans leur famille ou dans la rue, encaissent, dans l'anonymat et l'indifférence générale, le même type d'agression. Les femmes ont l'habitude de vivre chacune de ces agressions individuellement, comme si chaque insulte était un événement isolé sans lien avec les autres.'⁴⁷

Florence Montreynaud, ex-voorzitster van Chiennes de garde, geeft in haar boek *Bienvenue dans la meute!* (2001) honderd antwoorden op bezwaren die worden geformuleerd tegen de actie tegen seksistische beledigingen. Hun leidraad is: bewust maken van een groot publiek, verdedigen van vrouwen, bestaande pijn verzachten, bestaande woede uiten, actie voeren, ogen openen voor het dagelijkse en algemene karakter van de impliciete en expliciete beledigingen. Mannen kunnen wel solidair zijn, maar het gaat Chiennes de garde en La Meute over vrouwen.⁴⁸ Als mannen object zijn van seksisme, dan is dat in uitzonderlijke gevallen; het heeft nooit dat overweldigende karakter van het seksisme tegenover vrouwen, aldus de Meute des Chiennes de garde. Beleefd zijn en de pijn verbijten heeft voor vrouwen geen zin (meer). Vandaar de titel van de organisatie.

Zowel Essed over racisme als Landrine en Klonoff over seksisme wijzen op de psychische en lichamelijke schade die wordt veroorzaakt door voortdurend contact met racisme en seksisme. Dat lijkt ook één van de drijfveren van Chiennes de garde te zijn. Zij beschouwen kennis van de mechanismen als de belangrijkste preventieve factor om de schade te beperken. Er is in dit verband nieuw onderzoek gewenst. Het is immers niet volledig duidelijk of van buiten af geïntroduceerd bewustzijn van alledaags seksisme beschermt tegen bestaande of nog op te lopen kwetsuren. Zeggen dat het dé goede strategie is, is een te gemakkelijke reflex, uit de tijd toen er nog een sterke vrouwenbeweging bestond.

4. Humor

Alledaags seksisme wordt onder meer verpakt als humor. Seks en genderverhoudingen leveren een rijkdom aan materiaal voor grapjes en plagerijen, karikaturen en cartoons. Enerzijds wordt het gevoel voor humor opgedrongen. Anderzijds is het ook zo dat boodschappen veel betekenislagen hebben en dat ook seksistische boodschappen nooit helemaal zijn wat ze lijken. Zowel de zender als de ontvanger gaan op een actieve manier met de boodschap om.

In verband met gender zijn die boodschappen nooit meer zo eendimensionaal als in de tijd vóór de gendermachine begon te sputteren. Ook de reclamemaker die een seksistische advertentie produceert weet in de meeste gevallen dat hij/zij tegen de grens aan zit en speelt daar opzettelijk mee. De grens zelf is een deel van de boodschap. Ook de man die zegt: 'Er goed op slaan werkt altijd, bij vrouwen in alle geval toch', speelt met het besef dat hij dat niet mag zeggen. Gezien de jarenlange strijd tegen alledaags seksisme hebben de meeste seksistische opmerkingen vandaag meerdere dubbele bodems. Dat maakt de strijd ertegen complexer dan ooit. Het seksisme doet pijn, maar het lijkt nooit 'echt' gemeend, en lachen is verplicht. De pijn is er niet minder om.

Critici van het Rent-a-Wife-vonnis (zie supra) verweten de klagers gebrek aan humor. Sympathisanten van de klacht en van het vonnis willen anderzijds ook niet dat humor wettelijk wordt verboden. Het is zelfs een gevaar van de antidiscriminatiewetgeving dat ze zelfcensurerend werkt en dus openheid, vrije meningsuiting, spontaniteit en humor in de weg gaat staan.

Hoofdstuk 04

Knelpunten

1. Botsende vrijheden

Vrouwenrechten zijn mensenrechten. De Grondwet, alle internationale verdragen, en de vertalingen in nationale wetgeving van Europese richtlijnen in verband met gelijkheid en non-discriminatie benadrukken dat mensen niet ongelijk mogen worden behandeld. Vrouwen en mannen hebben dus recht op gelijke behandeling.

Dezelfde wetten, verdragen en instructies bepalen dat er godsdienstvrijheid dient te zijn. Tussen de verschillende discriminatiegronden bestaat geen hiërarchie. Uitsluiting en discriminatie op basis van godsdienst is even ‘erg’ als die op basis van geslacht. In de bestrijding van seksisme is een grote alertheid noodzakelijk om ervoor te zorgen dat – gezien de maatschappelijke onrust in verband met godsdienstvrijheid – de aandacht voor negatieve opvattingen en negatieve behandeling op basis van geslacht niet ondergeschikt zou worden gemaakt aan negatieve opvattingen en negatieve behandeling op basis van religie.

De vrouwenbeweging in het Westen – en dus ook in België – heeft een harde strijd dienen te leveren tegen de godsdienstige opvattingen binnen het christendom die vrouwen geen aan de man evenwaardige plaats in de maatschappij toekenden. In België is de katholieke Kerk hoeder geweest van een moraal waarin vrouwen gevangen zaten in mythes van moederschap, deugdzaamheid en zorgzaamheid. De mentaliteit zorgde er ook voor dat gelijkheid niet werd gerealiseerd, dat vrouwen een zeer geringe publieke maatschappelijke rol speelden, en niet aan een carrière toekwamen. Ze overwogen zelfs geen carrière; het aspiratieniveau was er niet naar, en schooldokters, diensten voor beroepskeuze, pastoors en godsvruchtige ouders deden hun best om dat niveau laag te houden en in ‘vrouwelijke’ richting te sturen. Religie en moraal zorgden ervoor dat ‘gelijkheid’ in de meeste gevallen een dood begrip was. Er werd hoogstens gesproken over abstracte gelijkwaardigheid. Een situatie waarin vrouwen weinig keuzes hadden, weinig of geen publieke macht of verantwoordelijkheid hadden, beperkt waren tot reproductieve, zorgende en huishoudelijke taken, geen geschiedenis schreven, de wetenschap noch de cultuur of de economie medebepaalden, werd beschreven als ‘gelijkwaardig’. De waarde van de vrouw werd als complementair aan die van de man gezien.

Veel vrouwen kregen slechts toegang tot ‘gelijkheid’ als ze afstand konden nemen van de kerkelijke moraal en van de katholieke idealen inzake ‘vrouwen’ en ‘vrouwelijkheid’. Nog in 2004 waarschuwde het Vaticaan in een brief aan de katholieke bisschoppen op de gevaren van het moderne feminisme.⁴⁹ De brief wijst op de ‘natuurlijke’ verschillen tussen mannen en vrouwen, en op de noodzaak om ‘vijandigheid’ tussen mannen en vrouwen, die zou worden aangemoedigd door het feminisme, te vermijden. Voor de bisschoppen zijn vrouwen nog steeds ‘moeder’ of ‘maagd’ en dienen zij zich op de achtergrond te houden wat maatschappelijke taken betreft. De brief gaat voorbij aan de jarenlange strijd voor vrouwenrechten en de successen die daarin zijn geboekt. Hij gaat volstrekt voorbij aan de maatschappelijke realiteit en aan de maatschappelijke idealen van een groot deel van de bevolking.⁵⁰ Het is een achterhoedegevecht, maar drukt nog steeds de norm uit van de katholieke Kerk. Het priesterambt voor vrouwen is van de agenda verdwenen. Ondertussen zeggen internationale verdragen dat discriminatie op basis van geslacht niet is toegelaten.

De visie over de genderrelaties en over de positie van vrouwen binnen de islam is seksistisch in de twee betekenissen van onze definitie. Wat *beliefsysteem* betreft, is er de *submission*, de onderwerping van vrouwen aan mannen. Wat *access and attribution* betreft, worden allerlei plaatsen en posities aan vrouwen onttrokken. Wat seksualisering betreft is de visie op de mannelijke seksualiteit zo radicaal dat vrouwen zich dienen te bedekken, opdat mannen niet in verleiding zouden worden gebracht. Vrouwen die dat niet doen, verdienen geen respect. Wat volgens de islamitische cultuur moet en niet mag voor vrouwen brengt moslima's vaak in een moeilijke positie in de Belgische samenleving.⁵¹ Vele praktijken die met islamitische vrouwelijkheidsopvattingen te maken hebben, zijn volgens plaatselijke regels en wetten niet toegelaten.

Enkele voorbeelden:

- een hoofddoek dragen aan de balie van officiële diensten;
- niet willen deelnemen aan de zwembles op school;
- een hoofddoek dragen in scholen waar het niet is toegelaten;
- collega's of klanten geen hand willen geven;
- gynaecologisch niet willen worden behandeld door een mannelijke dokter;
- gedwongen huwelijken;
- erewraak;
- sociale controle van broers over zusters, van mannen over vrouwen;
- tolerantie voor huiselijk geweld.

De meeste van deze voorbeelden zijn niet enkel seksistisch; ze zijn bovendien bij wet verboden. Discussies over de vraag of het de cultuur is of de religie die deze praktijken oplegt, doen er weinig toe als vrouwen het slachtoffer zijn.

De strategie om ervoor te zorgen dat deze praktijken verdwijnen of ten minste binnen de wet blijven, is voorwerp van zorg van de overheid, van de *civil society* en van de vrouwenbeweging. Enerzijds bestaat er grote zorg om de rechten van vrouwen en de gerealiseerde emancipatie niet te schaden. Anderzijds bestaat er godsdienstvrijheid en worden allerlei praktijken die ingrijpen in het leven van meisjes en vrouwen beschouwd als behorend tot de privésfeer.

Lisa Wouters beschrijft de verwarring en emoties die onder vrouwen over dit onderwerp bestaan zeer goed in het voorwoord van haar studie:

'Vorig jaar 19 oktober 2006 woonde ik een studiedag bij georganiseerd door Sophia. Wat in eerste instantie braafjes werd omschreven als een denkdag over 'gender en interculturaliteit; een debat in de vrouwenbeweging', draaide uit op een heuse clash met bijpassende commotie/emotie. De vlamme discussies kunnen volgens mij niemand onbewogen hebben gelaten en voor het eerst werd ik geconfronteerd met – zo bleek – manifest aanwezige breuklijnen binnen de vrouwenbeweging.'⁵²

Deze verwarring is er niet omdat de meerderheid van vrouwen zou menen dat vrouwen ondergeschikt horen te zijn aan mannen, dat ze niet geschikt zijn om samen met mannen erediensdiensten bij te wonen, dat ze moeten worden opgesloten in vrouwelijke levenssferen of dat ze onderworpen moeten zijn aan een ander waardesysteem dan mannen. De verwarring is er omdat vrouwen het niet eens zijn over waar solidariteiten dienen te liggen of hoe ze dienen te worden uitgedrukt.

Op 8 december 2008 vond een paneldiscussie plaats over het themanummer van *Cahiers Marxistes* (december 2008) over 'le féminisme à l'épreuve du multiculturalisme'. Ze werd als volgt aangekondigd:

'Aujourd'hui la libération des femmes croise le besoin de reconnaissance de la diversité culturelle. Ce croisement brouille tous les repères et fragilise le mouvement des femmes qui a continué à évoluer sans toujours intégrer les nouvelles réalités sociales. Ne serait-il pas temps de s'interroger sur les "acquis" du féminisme et les "accommodements" qu'il est prêt à, qu'il se doit de, consentir pour accueillir cette diversité?'⁵³

De kans is groot dat de ontmoeting even dramatisch was als die beschreven door Lisa Wouters. We hoeven maar aan de verschillende standpunten te denken die worden gehuldigd in het hoofddoekendebat.

Het Vrouwen Overleg Comité (VOK) legt de nadruk op het beslissingsrecht van vrouwen. Dat was in de vrouwenbeweging altijd het belangrijkste argument, en dat hoort het ook nu te zijn.⁵⁴

De auteurs in het boek *De islam in Europa: dialoog of clash?* (2008) vinden dit standpunt onbegrijpelijk. Vooral Geert van Istendael drukt zijn onbegrip uit. Ook hij maakt de vergelijking met de onderdrukking van vrouwen door de katholieke Kerk, zoals hij het in zijn jeugd heeft meegemaakt.

In het eindverslag van de Commissie 'ter invulling van de cursus maatschappelijke oriëntatie' staat duidelijk wat de Vlaamse basiswaarden zijn in verband met gelijkheid v/m:

'De vrouw is gelijkwaardig aan de man en heeft dan ook dezelfde rechten als de man. Gewoontes en tradities – al dan niet gebaseerd op een godsdienstige overtuiging – kunnen niet worden ingeroepen om aan de vrouw – binnen of buiten het huwelijk – minder rechten toe te kennen dan aan de man. Voor zover het niet gaat om onderscheiden die – in het bijzonder ter bescherming van zwangerschap en moederschap – rechtstreeks voortvloeien uit fysieke verschillen tussen man en vrouw, komt elk recht dat aan personen van het mannelijke geslacht toekomt, eveneens toe aan personen van het vrouwelijke geslacht en omgekeerd. Meisjes en jongens moeten dezelfde ontplooiingskansen krijgen.'⁵⁵

Dat multiculturaliteit een 'gevaar' zou kunnen zijn voor vrouwenrechten is een discussie die internationaal al heel lang wordt gevoerd. Susan Moller Okins artikel 'Is multiculturalism bad for women?' (1999) heeft op de internationale feministische scène een belangrijke rol gespeeld in de kritische reflectie over botsende grondrechten. Het gaat niet enkel over de hoofddoek voor Belgisch vrouwelijk gemeentepersoneel. Een botsing tussen rechten voor indianen in Canadese reservaten versus de Canadese Grondwet stelt in feite hetzelfde probleem.⁵⁶ Het betreft het conflict tussen groepsrechten en -verplichtingen versus algemene rechten en plichten. In een commentaar op het artikel van Okin zoekt Martha Nussbaum (1999) een oplossing in een milde visie op godsdienst en in bereidheid om de complexiteit van de problematiek te zien. Dat gaat natuurlijk enkel op als we te maken hebben met een milde godsdienst en met gelovigen die ook bereid zijn om de complexiteit te zien. Als de officiële leer van een godsdienst zegt dat enkel de officiële leer kan dicteren wat de godsdienst is en dat die leer onveranderlijk is, dan maakt het weinig uit hoe mild de beleving is van sommige aanhangers.

Voor Eva Brems, professor mensenrechten aan de Universiteit Gent en voorzitter van Amnesty International Vlaanderen, is het duidelijk: het dragen van religieuze symbolen is een mensenrecht, vrouwenrechten zijn mensenrechten, en de 'kansen' van moslima's, zoals ze worden bepaald in islamitische gezinnen, is een privékwestie, zolang er geen criminele feiten worden gepleegd.

Vie Féminine werkt als feministische organisatie veel samen met moslima's, ook met moslima's die een hoofddoek dragen.⁵⁷ Zij hebben een dossier gemaakt waarin ze zeggen geen standpunt 'pro' of 'contra' te willen innemen; zij willen het debat verhelderen. In het dossier komen de beperkingen en remmen om een plaats in de maatschappij in te nemen, die ontstaan door het dragen van een hoofddoek, goed naar voren. Interessant is dat de auteurs ook wijzen op twee aspecten die minder vaak worden gehoord in het debat. (1) Door de impact van de sluieringen wordt afbreuk gedaan aan de *mixité* van de samenleving. De westerse samenleving is een gemengde (v/m) samenleving, in de straten,⁵⁸ in de buurten, in de scholen, in de verenigingen, in de parlementen, in de media. Het ontstaan van een vrouwenwereld, afgescheiden van de mannenwereld, is tegen de geest van onze democratie. (2) De sluier wordt gedragen door steeds jongere meisjes. Dit seksualiseert jonge kinderen, wat een schokkende vaststelling is.

De overheid heeft nog een andere weg dan wetten om zich met de grondrechten bezig te houden, met name subsidies. In 2005-2006 heeft een Commissie van Wijzen zich beziggehouden met de federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad.⁵⁹ In het eindverslag van de Commissie lezen we dat in de interviews met de woordvoerders van de erediensten en van de Centrale Vrijzinnige Raad steeds is gevraagd naar de positie van vrouwen in hun organisatie. Het wettelijke minimum wordt steeds gerespecteerd, maar ook dat is al een compromis. Het seksisme binnen de religies is daarmee niet opgeheven.

2. Pornoficatie

We gebruiken de term 'pornoficatie' om het volgende fenomeen te omschrijven: de seksuele praktijk en moraal verandert op zo'n wijze dat doordeweeks seksueel gedrag meer en meer gaat lijken op pornografie, binnen een samenleving waarin de seksualisering pornografische vormen aanneemt. 'Pornoficatie' verwijst naar muziekvideo's voor jonge tieners vol obscene gebaren, teksten en houdingen, met dienstbare geile vrouwen; porno op de gsm van jongeren; internetprostitutie door jonge meisjes; *lover boys*; consumptieseks door zeer jonge mensen; promiscuïteit als levensfilosofie Iedereen zal het verder kunnen invullen, ook als er geen afgeleide definitie wordt gegeven van wat 'porno' is.⁶⁰

Er is terughoudendheid om hiertegen te ageren: de liberalisering van seksualiteit is een groot goed. Vele mannen en vrouwen willen daar, terecht, niets van inleveren.

In deze context is verzet van jonge mensen tegen de pornoficatie heel belangrijk. Het helpt om grenzen te trekken. Zo is er bijvoorbeeld het *slow-sex*-manifest in Nederland. *Slow sex* is een basisbeweging van mensen die niet voor preutsheid zijn, maar wel tegen de nieuwe seksuele praktijken die ze in snel tempo zien ontstaan. Zij willen zelfbeperking van jongens, zelfreflectie van meisjes, seks voor het plezier en/of uit liefde. Ze willen echter ook dat seks niet wordt opgefokt, niet wordt vermengd met drugs en geweld. Seks hoort niet obsessief, dwingend of gedwongen en niet commercieel te zijn, zo vindt het *slow-sex*-manifest. Rustig, vrij en met (zelf)overleg. De term 'slow' is goed gekozen: het haalt seks uit de sfeer van partydrugs, druk-druk-druk, prestatie, en voort-voort-voort.

'Slow seks is zowel een kritiek op de "vermarkting" van lusten als op de christelijke en islamitische preutsheid. Seksualiteit hoort op basis van gelijkwaardigheid. Dit is een oproep om seks buiten de wereld van scores, van macht en onderdrukking te houden.'⁶¹

Het manifest is gebaseerd op het boek van Brechtje Paardekooper en Dylan van Rijsbergen *Slow sex: een erotisch beschavingsoffensief* (2008). De *slow-sex*-beweging kreeg de steun van de Nederlandse minister van Emancipatiebeleid Ronald Plasterk. In zijn nota 'Meer kansen voor vrouwen. Emancipatiebeleid 2008-2011' wordt het als volgt uitgedrukt:

'Was in het verleden het emancipatieproces van jongeren sterk verbonden met het bevechten van vrijheid en eigen keuzes, nu is de vrijheid voor veel jongeren zo groot dat emancipatie ook verbonden raakt met de risico's van grenzeloze vrijheid. Dat geldt in het bijzonder op het gebied van seksualiteit. Jongeren zijn relatief kwetsbaar en niet altijd in staat hun eigen grenzen goed te stellen en die van anderen te respecteren.'⁶²

Die steun bleek niet helemaal welkom te zijn: de *slow-sexers* en sympathisanten vinden dat de overheid zich niet moet bemoeien met het erotische beschavingsoffensief. Ook de publieke reacties van minister van Jeugd en Gezin André Rouvoet (lid van de politieke partij ChristenUnie) op enkele televisiedocumentaires over het huidige seksuele gedrag van jongeren in Nederland worden niet in dank afgenomen. Niettegenstaande er een probleem is wat betreft de pornificatie van de maatschappij, dient de overheid zich op de achtergrond te houden.

Pornificatie heeft niet enkel te maken met het zelf doen of het bekijken van seks. Het is de nieuwste term voor de hyperseksualisering van de maatschappij. Op de kaft van een recent boek over het onderwerp, *Pornification: sex and sexuality in media and culture*⁶³ van Susanna Paasonen (2007), staat een sexy naakt mannentorso (tot aan het begin van het hoofd, en tot aan het begin van de penis). De geseksueerde beeldvorming is overal, hier en daar ook van mannen. Er wordt druk geschreven over de veranderende seksuele gebruiken. Er staan ook vele conferenties en themanummers van tijdschriften in de steigers. De discussie over seksualiteit (realiteit, beeld en beeldvorming) schijnt weerom te zijn losgebarsten.

Het is een punt van discussie hoe recent en hoe acuut de seksualisering is. In de *slow-sex*-discussie lijkt het op bepaalde ogenblikken alsof men naar een recente problematiek verwijst; in andere geschriften tekent de auteur een lange geschiedenis van uitbuiting van het vrouwelijke lichaam. We herinneren ons 'the People versus Larry Flint', de oprichting en het succes van *Playboy* en de feministische pornodebatten. Ariel Levy geeft in haar invloedrijke boek *Female chauvinist pigs: women and the rise of raunch culture* (2005) een goed overzicht van de oude en de nieuwe discussies.

Wat is er nieuw aan het verschijnsel? De schaal is nieuw. Porno is overal – tot op de gsm's van tieners –; het is gemakkelijk bereikbaar en circuleert vlot via internet. De jeugd-cultuur, waarin seks en drugs ruim visueel en *in vivo* kunnen worden geconsumeerd, wordt door volwassenen niet bestreden of afgekeurd. Integendeel. Vele volwassenen verdienen er de kost mee en bovendien zijn vele volwassenen niet bereid om veel te verbieden. Meisjes en vrouwen participeren volop aan de McSex-mentaliteit.⁶⁴ Ze doen dat niet enkel door het seksen zelf, maar ook door het *live* of via internet aanbieden van seks tegen (soms kleine) vergoedingen, door vrijwillig deel te nemen aan het produceren van pornofilms, door het maken van al de dagelijkse beelden en teksten die cryptopornografisch zijn, en door het managen van de lucratieve activiteiten, door gezicht en lijf te laten verbouwen en *upliften*. Het oude slachtofferverhaal gaat hier niet meer op. Er is voor een deel van de betrokken vrouwen nog steeds dwang, mishandeling en vrouwenhandel. Daarover gaat het strafrecht. Maar de problematiek is veel breder geworden.

Nieuw is ook dat de heersende vrijheid de discussie niet vergemakkelijkt, maar bemoeilijkt. Vrijheid, openheid, geen censuur, geen taboes is de norm. Waarom zou er dan bezwaar worden gemaakt tegen seksuele praktijken en de visualisering ervan? Er zijn wel antwoorden. Omdat de seksuele overconsumptie tot allerlei disfuncties leidt. Of omdat het geen exponent is van eigen verlangens maar van commercie. Of omdat hormonen slechte raadgevers zijn in levensplannen. Of omdat op seksueel terrein – zoals op de meeste terreinen – zelfbeperking de creatieve begeleider is van vrijheid. Of omdat (ondanks alle participatie van meisjes en vrouwen) de verregaande seksualisering van vrouwen negatief is voor alle vrouwen en meisjes. Of omdat door het vele seksuele lawaai een overtuigd ‘neen’ niet meer goed kan worden gehoord of niet meer wordt geloofd. De pornoficatie *verneukt* het vrouwbeeld. De pornoficatie *verneukt* seks. Deze problematiek gaat dieper dan enkel aantrekkelijke beelden in reclames en babes op de motorkap. We weten ook vrij weinig over de extrapolaties naar de toekomst. We hebben nauwelijks, op basis van degelijk empirisch onderzoek, inzicht in de werkelijkheid en beschikken niet over prognoses voor de toekomst.

Kristien Hemmerechts, schrijfster en docente Engelse letterkunde aan de Hogeschool-Universiteit Brussel, analyseert in haar pamflet tegen seksueel geweld *De man, zijn penis en het mes* (2008) het vrouwbeeld en het beeld van seks in literaire werken. Het boekje is echter meer dan dat: zij bezint zich over het indringende maar niet invoelende gedrag van mannen. Het gaat haar niet over preutsheid of censuur. Literatuur geeft ons – anders dan de realiteit – een inkijk in de motieven, gedachtestromen en verlangens van mensen. Die inkijk is onthullend, voor wie op deze manier naar literatuur wil kijken. Hemmerechts analyseert bijvoorbeeld de mentaliteit in verband met seks en vrouwen in het werk van Jack Kerouac. Ze struikelt over de wreedheid tegenover (niet onwillige) vrouwen en het panseksualisme. De wreedheid is bij Kerouac geen mishandeling, maar ‘gewoon’ kille objectivering en gecentreerdheid op eigen lust. Hemmerechts gaat niet op kruistocht, roept niet op tot demonstraties of censuur. Ze drukt haar verbazing uit, over de populariteit van de hardheid van seks, over de vloed aan porno, over de participatie van jonge vrouwen in de ranzigheid, over het geweld, over de gelatenheid en het ongeloof tegenover de cijfers over (seksueel) geweld op vrouwen, over de drama’s in de schoonheidsindustrie. Ze zegt te dromen van een wereld waarin mannen zelf ‘petities en betogingen tegen seksueel geweld organiseren, en zelf misbruik en seksisme aanklagen’.⁶⁵

In veel van de reacties op het pamflet van Hemmerechts, die te lezen zijn op internetfora, wordt gereageerd alsof ze censuur en verboden heeft geëist in plaats van een situatie die ze kwalijk vindt te hebben beschreven en de wens te hebben geuit dat mannen het zich ook zouden aantrekken.

Over deze problematiek is door een *Task Force* van de American Psychological Association (APA) een bijzonder rapport gemaakt, getiteld ‘Sexualization of girls’ (2007).

‘Seksualisering’ is iets anders dan spelen met of genieten van seksualiteit. APA geeft aan wanneer er sprake is van seksualisering:

- wanneer iemands waarde enkel stamt uit zijn/haar *sex-appeal* en seksueel gedrag, met uitsluiting van andere karakteristieken;
- als een persoon tegen een standaard wordt gehouden die lichamelijke aantrekkelijkheid in enge zin gelijk stelt met sexy zijn;
- als een persoon seksueel tot een object wordt gemaakt, d.w.z. tot een ding wordt gemaakt voor het seksuele gebruik door anderen, in plaats van dat die persoon wordt gezien als een individu met het vermogen tot onafhankelijk handelen en beslissen;

→ als seksualiteit op ongepaste wijze aan iemand wordt opgedrongen.

De vier kenmerken van seksualisering dienen niet samen voor te komen. Elk van de kenmerken op zich is een indicator van seksualisering. Seksualisering van vrouwen is geen recent verschijnsel. De APA publiceerde erover om de aandacht te vestigen op de uitbreiding van seksualisering naar meisjes en jonge adolescenten.

Een voorbeeld om op de situatie te reageren is het project 'Aime sans violence' gerealiseerd door de Directie Gelijke Kansen van het Ministerie van de Franse Gemeenschap, in samenwerking met andere *stakeholders* zowel binnen de overheid als in de wetenschappelijke en commerciële wereld en jongeren zelf. De boodschap die door het project wordt uitgedragen is niet gericht op verbieden of straffen, maar er wordt op aangedrongen niets te doen wat men eigenlijk zelf niet wil. Men wil jongeren leren relaties te beoordelen en een einde te maken aan situaties die men zelf niet wil. Ook aandacht voor alledaags seksisme hoort daarbij, maar het is een deel van het geheel. Het project is niet specifiek op meisjes gericht of op misbruik van meisjes, maar er is veel aandacht voor de verschillen tussen meisjes en jongens, voor gelijkheid en voor de bijzondere risico's voor meisjes.⁶⁶

Wat in dit hele proces van seksualisering (zoals beschreven door APA en door de auteurs over pornificatie) de gevolgen zijn naar geslacht dient voorwerp te zijn van wetenschappelijk onderzoek en van het maatschappelijke debat en een aandachtspunt in projecten zoals 'Aime sans violence'.

Pornificatie gaat ons ter harte omdat het mannen en vrouwen inkapselt in seksuele stereotypen en omdat de stap naar ongelijkheid dan heel klein wordt. Het gaat ons ook ter harte omdat seksuele vrijheid zo'n waardevol goed is. Moord en brand schreeuwen over seksualisering is even erg als doen alsof er geen excessen bestaan.

Conclusies

1) De term ‘seksisme’ wordt tegenwoordig vaak als alternatief gebruikt voor ‘discriminatie op basis van geslacht’. Dat is niet terecht. Seksisme is veel breder dan discriminatie op basis van geslacht en niet elke vorm van seksisme kan wettelijk worden bestreden.

2) Het is van belang om in meer pragmatische definities van seksisme de brede betekenis (seksisme als geheel van overtuigingen) niet te verwaarlozen. We moeten geen technieken verzinnen om seksistische beliefssystemen gewoon niet te horen. We moeten de discussie blijven aangaan.

3) Er is een hausse in het gebruik van de term ‘discriminatie’. Onder invloed van de nieuwe antidiscriminatiewetten is de aandacht gescherpt in verband met discriminatie, ook voor discriminatie op basis van geslacht. Het gevaar bestaat dat aandacht voor overtuigingen en handelingen die het ene geslacht superieur stellen boven het andere, en die niet met de wet kunnen worden bestreden, aan belangstelling verliezen. Bovendien dient ook in verband met geslacht te worden onderzocht of de juridisering van de samenleving gelijkheid bevordert of juist tegenwerkt door het verdrijven van meningen en gevoelens naar de sfeer van het ontoelaatbare in plaats van naar het terrein van het maatschappelijke debat.

4) Alertheid in het bestrijden van hiërarchisering tussen discriminatiegronden is noodzakelijk. Systematische onderschatting van seksisme in verhouding tot andere discriminaties zou een zware vorm van seksisme zijn.

5) In de mate dat seksisme een geheel van overtuigingen is over de verhoudingen tussen de geslachten, over de (al dan niet) maatschappelijke geconstrueerdheid van mannelijkheid en vrouwelijkheid, en over de differentiële maatschappelijke waardering daarvoor, valt het onder het principe van de vrije meningsuiting.

6) In de mate dat seksisme een kenmerk is van handelingen, staat *access and attribution* centraal. In de constructie van vrouwen en mannen en in de behandeling van vrouwen en mannen staan de principes van gelijke toegankelijkheid van alle instellingen, voorzieningen en kansen en van genderneutrale toewijzing van kenmerken, opportuniteiten en posities centraal in het bestrijden van seksisme.

7) In deze studie wordt duidelijk dat het begrip seksisme eigenlijk niet kan worden gemist om discriminatie op basis van geslacht zijn plaats te geven binnen een geheel van negativiteit, fricties, onaangenaamheden, verwaarlozingen, lichtere en zwaardere ongelijkheden die er in verband met geslacht optreden.

Noten

- ¹ Van Hellemont, Corine en Hilde Van den Bulck (2009). *Beeldvorming van vrouwen en mannen in de reclame in België*, Brussel: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen.
- ² Onontbeerlijk zijn bijvoorbeeld: *Gelijkheid van werkende vrouwen en mannen – Europees Gemeenschapsrecht/Belgisch Federaal recht: basisdocumentatie* op de website van het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen (www.igvm.belgium.be), en *Handboek gelijkheidsrecht m/v* van Amazone/Brussels Hoofdstedelijk Gewest, met toelichting, op de website van Amazone (www.amazone.be).
- ³ Camille Paglia zei dit in een radio-interview; zie: Wattenberg, Ben (4 november 1994), 'Has feminism gone too far? Guest: Camille Paglia & Christina Hoff Sommers' (www.menweb.org/paglsomm.htm).
- ⁴ Farrell, Warren (1993). *The myth of male power*, New York: Berkeley Books, p. 48.
- ⁵ *De Standaard* (7 maart 2008).
- ⁶ Wetsvoorstel tot bestraffing van bepaalde door seksisme ingegeven daden, ingediend door mevrouw Isabelle Durant en de heer Josy Dubié, 22 september 2006 (Senaat 3-1840/1). Het wetsvoorstel is vervallen door het einde van de legislatuur 2003-2007. Het is opnieuw ingediend door Groen! en Ecolo in oktober 2008. Zie Hoofdstuk 3.3 voor meer informatie over het wetsvoorstel.
- ⁷ Onder 'kruispuntdenken' of 'intersectionaliteit' wordt verstaan: een methode om naar individuen te kijken, niet vanuit één kenmerk (geslacht, etnische achtergrond, burgerlijke status, klasse, godsdienst), maar om een individu te beschouwen als zich bevindend op het kruispunt van vele verschillende kenmerken of scheidingslijnen. Iemand is bijvoorbeeld én vrouw, én blank, én laag opgeleid, én vrijzinnig. De maatschappelijke situering van die vrouw is het resultaat van de interacties tussen die verschillende kenmerken.
- ⁸ Cowman, Krista en Ann Kaloski; zie: www.york.ac.uk/admin/presspr/pressreleases/spice.htm. Onderzoek gepresenteerd op de conferentie 'Consumption: fantasy and success', 21-22 november 1998, Liverpool: John Moores University.
- ⁹ Bron: Mondelinge communicatie met Maureen McNeil, 26 augustus 2008.
- ¹⁰ Zie ook: Michielsens, Magda (2009). 'Alle soorten vrouwen. Analyse van de reëel bestaande diversiteit', in: Marysa Demoor et al. (red.), *Verslagen van het Centrum voor Genderstudies UGent 18*, Gent: Academia Press, pp. 11-21.
- ¹¹ De Nederlandse Commissie Gelijke Behandeling (CGB) werd ingesteld in 1994. Het is een onafhankelijk, landelijk college dat toeziet op de naleving van haar oordelen, adviseert en voorlichting geeft over gelijke behandeling. Iedereen die zich ongelijk behandeld voelt, kan een verzoek om een oordeel indienen bij de CGB. De CGB beoordeelt dan of de gelijkebehandelingswetgeving is overtreden. Zie: www.cgb.nl/.
Voor een bespreking van de werking van de Nederlandse Wet Gelijke Behandeling, zie: Vrielink, Jogchum (2003). 'Gelijke behandeling in Nederland. Een bespreking van de Nederlandse Algemene Wet Gelijke Behandeling', in: Jan Velaers en Jogchum Vrielink (red.), *Vrijheid en gelijkheid*, Antwerpen: Maklu, pp. 757-782.
Jolande Withuis neemt stelling tegen de CGB in haar boek *De vrouw als mens* (2006), en in talrijke bijdragen in de media naar aanleiding van concrete adviezen van de CGB.
- ¹² Zie hiervoor ook: Gubin, Eliane, i.s.m. Catherine Jacques (2007). *Eliane Vogel-Polsky: een vrouw met overtuiging*, Brussel: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, pp. 97-103.
- ¹³ Matzner, Andrew (2004). 'Sexism', *glbtq: an encyclopedia of gay, lesbian, bisexual, transgender & queer culture*; zie: www.glbtq.com/social-sciences/sexism.html.
- ¹⁴ Stanley, Liz en Sue Wise (1983). *Breaking out: feminist consciousness and feminist research*, New York: Routledge, pp. 48-49.
- ¹⁵ www.sos-sexisme.org/SOSSexismeFR.htm
- ¹⁶ www.menstuff.org/frameindex.html.

- ¹⁷ Voor een helder overzicht van deze evolutie; zie: Celis, Karen en Petra Meier (2006). *De macht van het geslacht. Gender, politiek en beleid in België*, Leuven: Acco, pp. 123-137.
- ¹⁸ Zie de opschudding over de reclame voor Kasteelbier in november 2007.
- ¹⁹ Irigaray, Luce (1981). *Dit geslacht dat niet (één) is*, Amsterdam: Hölderlin, p. 26.
- ²⁰ <http://finallyfeminism101.wordpress.com/2007/10/19/feminism-friday-the-origins-of-the-word-sexism/>
- ²¹ Vanauken, Sheldon (1969). *Freedom for movement girls – now*, Nashville, Tenn.: Southern Student Organizing Committee.
- ²² In verband met Pauline Leet zegt de *Online Ethymology Dictionary*: ‘1965, on model of racist, coined by Pauline M. Leet, director of special programs at Franklin & Marshall College, Lancaster, Pennsylvania, U.S., in a speech which was circulated in mimeograph among feminists. Popularized by use in print in Caroline Bird’s introduction to “Born Female” (1968).’
Zie: www.etymonline.com/index.php?l=s&p=15
- ²³ Vgl. de Nederlandse meidenbeweging van de jaren 1980. Zij wilden geen ‘meisjes’ worden genoemd vanwege het typisch vrouwelijke verkleinwoord van de term. In de jaren 1990 werden het ‘grrrrrls’, brekend met het traditionele feminisme en open voor de nieuwe *cyberworld*.
- ²⁴ In dit rapport geven we geen opsomming van seksistische uitspraken en theorieën van filosofen. Zie daarvoor: Michielsens, Magda (2006). *Feministische theorieën. Auteurs en tendensen*. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- ²⁵ Meulenbelt, Anja (1991). *De ziekte bestrijden, niet de patiënt. Over seksisme, racisme en klassisme*, Amsterdam: Sara.
- ²⁶ Jozef De Witte in een reactie op een klacht tegen de ‘Vuile hetero’-campagne; zie: *Het Laatste Nieuws* (19 mei 2006).
Professor Matthias Storme is het daarmee volstrekt oneens. Zie bijvoorbeeld: <http://vlaamse-conservatieven.blogspot.com/2006/05/vuile-wijven-vuile-democraten-vuile.html>; en Storme, Matthias (2005). ‘De fundamenteelste vrijheid: de vrijheid om te discrimineren’, *Vivat Academia* (126), pp. 3-27.
- ²⁷ Ze verwijzen daarbij niet enkel naar het seksistische feministische manifest *S.C.U.M. Manifesto (Society for Cutting Up Men)* van Valerie Solanas uit 1968.
- ²⁸ Zie in het bijzonder de wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van discriminatie tussen vrouwen en mannen (*B.S.* 30 mei 2007).
- ²⁹ Wetsvoorstel tot bestraffing van bepaalde door seksisme ingegeven daden, ingediend door Meyrem Almaci en Muriel Gerkens, 24 oktober 2008 (Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, nr 52K1516). Punt 1.5 uit het oude voorstel (Inhoudelijke elementen die moeten worden beklemtoond) wordt niet hernomen in de tweede versie van het voorstel.
- ³⁰ Het netwerk Athena (Advanced Thematic Network in Activities in Women’s Studies in Europe) heeft een reeks besteed aan de receptie en het gebruik van het begrip ‘gender’ in verschillende Europese talen. Zie: Braidotti, Rosi en Esther Vonk (2000 e.v.). *The making of European women’s studies*, Utrecht: Utrecht University.
- ³¹ Celis en Meier, *De macht van het geslacht*.
- ³² De begrippen staan centraal in het Angelsaksische discours over gelijke kansen, *capabilities* en onderwijskansen. Zie bijvoorbeeld: Senn, Amartya (2004). *Inequality reexamined*, Cambridge: Harvard University Press; Nussbaum, Martha C. (2000). *Women and human development. The capabilities approach*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ³³ Eichler, Margit (1988). *Nonsexist research methods. A practical guide*, London: Allen & Unwin.
- ³⁴ Mensen maken zo natuurlijk wel hun persoonlijke keuzes. In *Filosofie Magazine*, 2008, nr 6, staat een dubbelinterview met de Nederlandse schrijfster Connie Palmen en professor Christien Brinkgreve, over hun vriendschap. Het betrof een themanummer over vriendschap. Palmen zegt dat ze geen vriendin zou kunnen zijn met ‘een domme secretaresse die nooit leest’. Die zin draagt in het hele artikel bij tot het uitzoeken wat voor haar ‘vriendschap’ betekent. Ze zegt niet dat alle secretaresses dom zijn, ze zegt niet dat secretaresses nooit lezen. Ze zegt dat intelligentie, beroep en leesgedrag voor haar belangrijke factoren zijn in haar selectie (discriminatie) van potentiële vriendinnen. In *Filosofie Magazine*, 2008, nr 9, wordt een lezersbrief gepubliceerd waarin

- het een schande wordt gevonden dat Connie Palmen nooit een domme, niet-lezende secretaresse als vriendin zou kiezen. Echter, het blijkt dat de briefschrijfster het heeft gelezen alsof Palmen heeft gezegd dat alle secretaresses dom zijn en nooit lezen. Discriminatie! Meervoudige discriminatie zelfs: niet enkel vindt Palmen alle secretaresses dom, bovendien geeft ze toe haar vriendinnen te kiezen. De briefschrijfster ziet beledigende veralgemeningen waar ze niet zijn en is ook van oordeel dat er een politiek correcte en incorrecte keuze van vriendinnen bestaat.
- ³⁵ Wet strekkende tot controle op de toepassing van de resolutie van de wereldvrouwenconferentie die in september 1995 in Peking heeft plaatsgevonden en tot integratie van de genderdimensie in het geheel van de federale beleidslijnen (B.S. 13 februari 2007).
- ³⁶ Zie bijvoorbeeld: Michielsens, Magda (2008). 'Gender en gendermainstreaming', in: Saskia Ravesloot en Nathalie Wuiame (red.), *Handelingen van de seminariacyclus Gendermainstreaming: een nieuwe uitdaging voor de federale regering en administratie*, Brussel: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, pp. 20-30.
- ³⁷ Farrell, *The myth of male power*, pp. 27-28.
- ³⁸ Zie in het bijzonder de wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van bepaalde vormen van discriminatie (B.S. 30 mei 2007).
- ³⁹ Vincke, John en Alexis Dewaele (2008). *Discriminatie van holebi's op de werkvloer. Over inkomensverschillen, sectorsegregatie en het 'roze' plafond*, Gent/Brussel: Universiteit Gent & Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding.
- ⁴⁰ Idem, p. 10.
- ⁴¹ Zie bijvoorbeeld: www.wendymcelroy.com, of www.ifeminists.net.
- ⁴² Het herinnert ons er ook aan dat een academische discipline die onderzoek op dit terrein groepeert en stimuleert geen overbodige luxe is, ook in de toekomst niet.
- ⁴³ Prinses Máxima hield een toespraak op 24 september 2007, bij de voorstelling van het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Wetenschapsbeleid, met als titel 'Identificatie met Nederland'. De prinses wees op de grote 'diversiteit' aan Nederlanders, zodat 'de' Nederlander niet in één cliché te vangen is. Elke moderne socioloog zou haar tekst kunnen hebben geschreven, maar de lezing wekte veel verontwaardiging: veel Nederlanders voelen zich Nederlander, en willen dat niet ontkend zien.
- ⁴⁴ Voor de volledige brochure over stereotypen in de media van Corine Van Hellemont, zie: www.ada-online.org/nlada/article.php?id_article=320.
- ⁴⁵ www.menstuff.org
- ⁴⁶ www.chiennesdegarde.com
- ⁴⁷ Alonso, Isabelle (2001). *Pourquoi je suis Chienne de garde*, Paris: Robert Laffont, p. 94.
- ⁴⁸ Chiennes de garde en La Meute (www.lameute.fr) werken (weer) samen en hebben elkaar gevonden onder naam La Meute des Chiennes de garde.
- ⁴⁹ Ratzinger, Joseph en Angelo Amato (2004). *Letter to the Bishops of the Catholic Church on the collaboration of men and women in the Church and in the world*, Rome: Vatican Press.
- ⁵⁰ Zie bijvoorbeeld de bespreking van de brief aan de bisschoppen door Hilde Van Putten, algemeen pastor van KAV (Kristelijke Arbeidersvrouwen Beweging), 'Het Vaticaan is wereldvreemd', in: *De Standaard* (5 augustus 2008).
- ⁵¹ Voor een actuele stand van zaken van feminisme en vrouwenbeweging in de Arabische wereld, zie: Bendadi, Samira (2008). *Dolle Amina's. Feminisme in de Arabische wereld*, Amsterdam: Meulenhof.
- ⁵² Wouters, Lisa (2007). *Eén vrouwenbeweging? Gelijkheid en verschil ter discussie vanuit multi-cultureel perspectief*, Antwerpen: Universiteit Antwerpen (onuitgegeven eindwerk Vrouwenstudies).
- ⁵³ www.sophia.be
- ⁵⁴ Bron: Interview met Kitty Roggeman ten behoeve van dit onderzoek, en ook terug te vinden in de publicaties en stellingnames van het VOK in dit verband; zie: www.vrouwendag.be.
- ⁵⁵ Bossuyt, Marc (2006). *Eindverslag Commissie 'ter invulling van de cursus maatschappelijke oriëntatie'*, Brussel: Vlaamse Regering, pp. 21-22.
- ⁵⁶ Cook, Rebecca J. (1987). 'Etnische culturen en vrouwendiscriminatie', *Nemesis* 3(2), pp. 49-55.
- ⁵⁷ www.viefeminine.be

- ⁵⁸ In het licht van deze problematiek dient het voorstel van Brigitte Grouwels, staatssecretaris van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, bevoegd voor Gelijke Kansenbeleid, te worden gekaderd om verbaal geweld op straat strafbaar te stellen. Zij deed dit voorstel op 29 november 2008 tijdens het forum 'Brussel, veilig stadsgewest, ook voor vrouwen'.
- ⁵⁹ Mortier, Freddy en Marie-Françoise Rigaux (2005-2006). De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de centrale Vrijzinnige Raad. Verslag van de Commissie van Wijzen. Zie: www.just.fgov.be/nl_htm/informatie/htm_justitie_atotz/erediensten_doc/verslag_nl.pdf.
- ⁶⁰ We houden hier volgende definitie van 'porno' in gedachten: pornografie zijn geschriften, beelden, films of ander materiaal dat expliciet seksuele handelingen beschrijft of toont, met de bedoeling om de gebruiker seksueel genot te verschaffen. Er zijn in het verleden al vele discussies gevoerd over wat de juiste definitie is van 'porno', wat het onderscheid is tussen *soft porn* en *hard porn*, wat het verschil is tussen porno en erotische kunst en dergelijke. We gaan hierop niet verder in.
- ⁶¹ *Trouw* (5 april 2008).
- ⁶² Meer kansen voor vrouwen. Emancipatiebeleid 2008-2011, p. 10.
Zie: www.minocw.nl/documenten/emancipatienota_def_versie.pdf.
- ⁶³ In het Nederlands vindt men zowel de term 'pornoficatie' als 'pornificatie'; in het Engels zowel 'pornification' als 'pornofication'.
- ⁶⁴ *McSex* is de titel van het boek van Myrthe Hilken over het onderwerp (2008).
- ⁶⁵ Hemmerechts, Kristien (2008). *De man, zijn penis en het mes*, Amsterdam/Antwerpen: Querido, p. 44.
- ⁶⁶ www.aimesansviolence.be

Literatuurlijst

Alonso, Isabelle (2001). *Pourquoi je suis Chienne de garde*, Paris: Robert Laffont.

American Psychological Association, Task Force on the Sexualization of Girls (2007). *Report of the APA Task Force on the sexualization of girls*, Washington, DC: American Psychological Association. www.apa.org/pi/wpo/sexualization.html

Bayart, Christian, Stefan Sottiaux en Sebastien Van Drooghenbroeck (2008). *De nieuwe federale antidiscriminatiewetten*, Brugge: die keure.

Bard, Christine (1999). *Un siècle d'antiféminisme*, Paris: Fayard.

Barré, Virginie et al. (1999). *Dites-le avec des femmes. Le sexisme ordinaire dans les médias*, Paris: CFD.

Bell, Linda A. en David Blumenfeld (1995). *Overcoming racism and sexism*, London: Rowman & Littlefield Publishers.

Benhabib, Seyla (2002). *The claims of culture. Equality and diversity in the global era*, Princeton: Princeton University Press.

Bendadi, Samira (2008). *Dolle Amina's. Feminisme in de Arabische wereld*, Amsterdam: Meulenhof.

Bossuyt, Marc (2006). Eindverslag Commissie 'ter invulling van de cursus maatschappelijke oriëntatie', Brussel: Vlaamse Regering.

Braidotti, Rosi (1996). 'Reizende theorieën in een multicultureel perspectief', in: Gloria Wekker en Rosi Braidotti, *Praten in het donker. Multiculturalisme en anti-racisme in feministisch perspectief*, Kampen: Agora.

Braidotti, Rosi en Esther Vonk (2000 e.v.). *The making of European women's studies*, Utrecht: Utrecht University.

Brems, Eva (2005). 'Mensenrechten in conflict: gaat de bevordering van vrouwenrechten ten koste van multiculturele rechten en vice versa?', in: Gily Coene en Chia Longman (red.), *Eigen emancipatie eerst? Over de rechten en representatie van vrouwen in een multiculturele samenleving*, Gent: Academia Press, pp. 151-159.

Brems, Eva (2006). 'Vrouwenrechten als mensenrechten', *Uitgelezen* (2), pp. 12-15.

Brems, Eva, Kristin Henrard en Roel De Lange (2008). *Botsing van grondrechten*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

Bruggeman, Katrien en Ann Lobijn (2001). *Handleiding bij de Machtswijzer*, Brussel: NVR.

Butler, Judith (2008). *Opgefokte taal*, Amsterdam: Parrèsia.

Celis, Karen en Petra Meier (2006). *De macht van het geslacht. Gender, politiek en beleid in België*, Leuven: Acco.

Ceuppens, Bambi (2005). “De mijne is van de Filipijne”: Racisme en seksisme in het hoofddoekendebat’, *Sampol (Samenleving en politiek)* 12(3), pp. 48-54.

Cliteur, P.B. en R.C.T. van Wissen (s.d.). De menselijke waardigheid als grondslag voor mensenrechten. www.liberales.be/bestanden/cliteurwaardig.pdf

Cliteur, Paul (2002). *Moderne Papoea's. Dilemma's van een multiculturele samenleving*, Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers.

Cliteur, Paul (2004). *Tegen de decadentie. De democratische rechtsstaat in verval*, Amsterdam: De Arbeiderspers.

Coene, Gily en Chia Longman (red.) (2005). *Eigen emancipatie eerst? Over de rechten en representatie van vrouwen in een multiculturele samenleving*, Gent: Academia Press.

Cook, Rebecca J. (1987). ‘Etnische culturen en vrouwendiscriminatie’, *Nemesis* 3(2), pp. 49-55.

Davi, Klaus (2007). *Fallocrazia*, Milano: Rizzoli.

de Beauvoir, Simone (1949). *Le deuxième sexe*, Paris: Gallimard.

Djavann, Chahdortt (2003). *Bas les voiles!*, Paris: Gallimard.

Dworkin, Andrea (1982). *Pornography: men possessing women*, London: The Women’s Press.

Eichler, Margit (1988). *Nonsexist research methods. A practical guide*, London: Allen & Unwin.

European Parlement (29/5/2008). Report on how marketing and advertising affect equality between women en men (2008/2038(INI)). Committee on Women’s Rights and Gender Equality.

Essed, Philomena (1984). *Alledaags racisme*, Amsterdam: Sara.

Essed, Philomena (s.d.). Towards a methodology to identify converging forms of everyday discrimination. www.un.org/womenwatch/daw/csw/essed45.htm

Farrell, Warren (1993). *The myth of male power*, New York: Berkeley Books.

Friedan, Betty (1963). *The feminine mystique*, New York: W.W. Norton.

Gubin, Eliane, i.s.m. Catherine Jacques (2007). *Eliane Vogel-Polsky: een vrouw met overtuiging*, Brussel: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen.

Hemmerechts, Kristien (2008). *De man, zijn penis en het mes*, Amsterdam/Antwerpen: Querido.

Hilkens, Myrthe (2008). *McSex. De pornoficatie van onze samenleving*, Amsterdam: LJ Veen.

Hirata, Helena et al. (2000). *Dictionnaire critique du féminisme*, Paris: PUF.

Hirsi Ali, Ayaan (2002). *De zoontjesfabriek. Over vrouwen, islam en integratie*, Amsterdam: Augustus.

Hoefnagels, Harry (1980). 'De problematiek van het gelijkheidsstreven', *Tijdschrift voor sociologie* 1(1), pp. 21-32.

Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen (2007). *Mannen en gelijkheid*, Brussel: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen.

Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen (2008). *De loonkloof tussen vrouwen en mannen in België. Rapport 2008*, Brussel: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen.

Irigaray, Luce (1977). *Ce sexe qui n'est pas un*, Paris: Minuit. (Vertaald in het Nederlands als: Irigaray, Luce (1981). *Dit geslacht dat niet (één) is*, Amsterdam: Hölderlin.)

Jacquemain, Marc et al. (2008). *La télévision, le sexisme, les jeunes: une relation complexe*, Brussel: Direction de l'Égalité des Chances du Ministère de la Communauté française.

Kristeva, Julia (2007). *Seule une femme*, La Tour-d'Aigues: Éditions de l'Aube.

Landrine, Hope en Elizabeth A. Klonoff (1997). *Discrimination against women: prevalence, consequences, remedies*, London: Sage.

Lehrer, Adrienne (1988). 'A note on the semantics of -ist and -ism', *American speech* 63(2), pp. 181-185.

Levy, Ariel (2005). *Female chauvinist pigs: women and the rise of raunch culture*, New York: Free Press.

Lootvoet, Valérie, Hafida Bachir en Christine Weckx (2005). *Le voile islamique: une question de choix?*, Brussel: Vie Féminine.

Louis, Marie-Victore (2005). 'Dis-moi, 'le genre', ça veut dire quoi?', *Sisyphé*. <http://sisyphe.org/spip.php?article1810>

MacKinnon, Catharine (1993). *Only Words*, Cambridge: Harvard University Press.

McElroy, Wendy (1996). *Sexual correctness. The gender-feminist attack on women*, Jefferson: McFarland & Company.

Meijer, Maaïke (1996). *In tekst gevat. Inleiding tot een kritiek van representatie*, Amsterdam: Amsterdam University Press.

Meulenbelt, Anja (1991). *De ziekte bestrijden, niet de patiënt. Over seksisme, racisme en klassisme*, Amsterdam: Sara.

Michielsens, Magda (1995). *Beeld voor beeld. Vrouwen in media en reclame*, Brussel: Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid en Gelijke Kansenbeleid.

Michielsens, Magda (2005). *175 jaar vrouwen. Gelijkheid en ongelijkheid in België 1830-2005*, Brussel: Raad van de Gelijke Kansen voor Mannen en Vrouwen.

Michielsens, Magda (2008). *Zien Werken v/m. Beeldvorming van arbeid in informatieve programma's op televisie*, Brussel: RoSa.

Michielsens, Magda (2008). 'Gender en gendermainstreaming', in: Saskia Ravesloot en Nathalie Wuiame (red.), *Handelingen van de seminariecyclus Gendermainstreaming: een nieuwe uitdaging voor de federale regering en administratie*, Brussel: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, pp. 20-30.

Michielsens, Magda (2008). 'Een vrouw', in: Joke Hermes (red.), *Simone de Beauvoir. Alles welbeschouwd*, Kampen: Klement/Pelckmans, pp. 111-128.

Michielsens, Magda (2009). 'Alle soorten vrouwen. Analyse van de reëel bestaande diversiteit', in: Marysa Demoor, Liselotte Vandenbussche, Griet Vandermassen en Debora Van Durme (red.), *Verslagen van het Centrum voor Genderstudies UGent 18*, Gent: Academia Press, pp. 11-21

Moller Okin, Susan (1999). 'Is multiculturalism bad for women?', in: Joshua Cohen et al. (red.), *Is multiculturalism bad for women? Susan Moller Okin – with respondents*, Princeton: Princeton University Press, pp. 7-24.

Montreynaud, Florence (2001). *Bienvenue dans la meute! Réponses aux objections adressées à ces féministes, femmes et hommes, solidaires de femmes victimes d'insultes sexistes publiques*, Paris: Éditions La Découverte.

Mortier, Freddy en Marie-Françoise Rigaux (2006). De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de centrale Vrijzinnige Raad. Verslag van de Commissie van Wijzen.
www.just.fgov.be/nl_htm/informatie/htm_justitie_atotz/erediensten_doc/verslag_nl.pdf

Morrison, Toni (1992). *Race-ing justice, en-gendering power: essays on Anita Hill, Clarence Thomas, and the construction of social reality*, New York: Pantheon.

Mulvey, Laura (1975). 'Visual pleasure and narrative cinema', *Screen* 16(3), pp. 6-18.

Nikken, Peter (2007). *Jongeren, media en seksualiteit. Hoe media-interesses en -gebruik samenhangen met fantasieën, opvattingen en gedrag*, Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Nussbaum, Martha C. (1999). 'A plea for difficulty', in: Joshua Cohen et al. (red.), *Is multiculturalism bad for women? Susan Moller Okin – with respondents*, Princeton: Princeton University Press, pp. 105-114.

Nussbaum, Martha C. (2000). *Women and human development. The capabilities approach*, Cambridge: Cambridge University Press.

Orwell, George (1949). *Nineteen eighty-four*, London: Secker and Warburg

Paasonen, Susanna et al. (red.) (2007). *Pornification: sex and sexuality in media culture*, Oxford: Berg.

Paul, Pamela (2005). *Pornified. How pornography is transforming our lives, our relationships, and our families*, New York: Henry Holt and Company.

- Ratzinger, Joseph en Angelo Amato (2004). *Letter to the Bishops of the Catholic Church on the collaboration of men and women in the Church and in the world*, Rome: Vatican Press. www.vatican.va
- Ravitch, Diane (2003). *The language police: how pressure groups restrict what students learn*, New York: Knopf.
- Rea, Andrea (1997). *La société en miettes. Épreuves et enjeux de l'exclusion*, Brussel: Éditions Labor.
- Roggeman, Kitty (2008). 'Wat staat er vandaag op Eva's lei?', *Uitgelezen* 14(2), pp. 8-13.
- Rokeach, Milton (1960). *The open and closed mind. Investigations into the nature of belief systems and personality systems*, New York: Basic Books.
- Ryan, Kathryn en Jeanne Kanjorski (1998). 'The enjoyment of sexist humor, rape attitudes, and relationship aggression in college students', *Sex roles: a journal of research* 38, pp. 743-756.
- Senn, Amartya (2004). *Inequality reexamined*, Cambridge: Harvard University Press.
- Solanas, Valerie (1968). *SCUM Manifesto*, New York: The Olympia Press.
- Sanctorum, Johan (red.) (2008). *De islam in Europa: dialoog of clash?*, Leuven: Van Halewyck.
- Sottiaux, Stefan (2008). 'Het gelijkheidsbeginsel. Langs oude paden en nieuwe wegen', Universitair Centrum voor Discriminatie- en Diversiteitsrecht. Oratie.
- Stanley, Liz en Sue Wise (1983). *Breaking out: feminist consciousness and feminist research*, New York: Routledge.
- Storme, Matthias (2005). 'De fundamenteelste vrijheid: de vrijheid om te discrimineren', *Vivat Academia* (126), pp. 3-27.
- Stuurman, Siep (2004). *François Poulain de la Barre and the invention of modern equality*, Cambridge: Harvard University Press.
- Tiger, Lionel (1999). *The decline of males. The first look at an unexpected new world for men and women*, New York: St. Martine's Griffin.
- Tuink, Marike (2001). *Feministische strategieën in woord en beeld. Een semiotische analyse van de Spice Girls*, Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen (onuitgegeven scriptie).
- van Balen, Barbara (2001). *Vrouwen in de wetenschappelijke arena. Sociale uitsluiting in de universiteit*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam (academisch proefschrift).
- van den Brink, Gabriel (2004). *Schets van een beschavingsoffensief. Over normen, normaliteit en normalisatie in Nederland*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- van den Brink, Gabriel (2007). *Moderniteit als opgave. Een antwoord aan relativisme en*

conservatisme, Amsterdam: SUN.

Van Hellemont, Corine (2008). *Seksistische reclame. Dromen van een betere wereld voor M/V met talent*, Leuven: Acco.

Van Hellemont, Corine en Hilde Van den Bulck (2009). *Beeldvorming van vrouwen en mannen in de reclame in België*, Brussel: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen.

Van Parijs, Philippe (1995). *Real freedom for all*, Oxford: Clarendon Press.

Van Parijs, Philippe en Pascale Vielle (2001). 'La prime de virilité', *Le Soir* (1 décembre 2001).

Vanauken, Sheldon (1969). *Freedom for movement girls – now*, Nashville, Tenn.: Southern Student Organizing Committee.

Vermeersch, Etienne (2004). Over de multiculturele samenleving.
www.liberales.be/essays/vermeersch

Vincke, John en Alexis Dewaele (2008). *Discriminatie van holebi's op de werkvloer. Over inkomensverschillen, sectorsegregatie en het 'roze' plafond*, Gent/Brussel: Universiteit Gent & Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding.

Vrielink, Jogchum (2003). 'Gelijke behandeling in Nederland. Een bespreking van de Nederlandse Algemene Wet Gelijke Behandeling', in: Jan Velaers en Jogchum Vrielink (red.), *Vrijheid en gelijkheid*, Antwerpen: Maklu, pp. 757-782.

Vrielink, Jogchum (2007). 'Vrouw Justitia is geen callgirl', *Samenleving en politiek. Tijdschrift voor democratisch socialisme* (10), pp. 34-38.

Wouters, Lisa (2007). Eén vrouwenbeweging? Gelijkheid en verschil ter discussie vanuit multicultureel perspectief, Antwerpen: Universiteit Antwerpen (onuitgegeven eindwerk Vrouwenstudies).

Willemsen, Harry (red.) (1992). *Woordenboek Filosofie*, Assen/Maastricht: Van Gorcum.

Withuis, Jolande (2006). *De vrouw als mens*, Amsterdam: De Bezige Bij.

Zemmour, Eric (2006). *Le premier sexe*, Paris: Denoël.

Bijlage. Lijst geïnterviewden

Individuele interviews

- Eva Brems, Professor Mensenrechten en Niet-westers recht, Universiteit Gent, voorzitter Amnesty International Vlaanderen
- Walter Buts, Mannenatlas (www.mannenatlas.be), medeorganisator van de conferentie 'Paroles d'hommes' (Brussel, 17 november 2008)
- Marina Calloni, Professor Sociale en politieke filosofie, Università degli Studi di Milano-Bicocca
- Annie Cornet, Professor, HEC-École de gestion, Université de Liège, verantwoordelijke Unité de recherches EgiD (Études sur le genre et la diversité en gestion), voorzitter Conseil Wallon de l'Égalité entre Hommes et Femmes (CWEHF)
- Martha Franken, Vlaamse overheid, Cel Gelijke Kansen Vlaanderen
- Ada Garcia, Prof. em. Université Catholique de Louvain, directeur Cap-Sciences humaines asbl
- Kristien Hemmerechts, Professor Engelse letterkunde, Hogeschool-Universiteit Brussel, schrijfster (ondermeer van het pamflet *De man, zijn penis en het mes*, 2008)
- Maureen McNeil, Professor Vrouwenstudies en Culturele studies, Lancaster University
- Anne Morelli, Professor Geschiedenis, Université Libre de Bruxelles
- Hedwige Peemans-Poullet, Prof. em. Université Libre de Bruxelles
- Nadine Platteau, Voorzitter Commissie Onderwijs van de Conseil des Femmes Francophones de Belgique
- Gratia Pungu, Ambtenaar Brussels Hoofdstedelijk Gewest, voorheen belast met de gelijkheid van vrouwen en mannen, lid van de Commissie Gelijkheid Diversiteit van de Liga voor de Rechten van de Mens
- Kitty Roggeman, Voormalig voorzitter Vrouwen Overleg Komitee
- Matthias Storme, Professor Rechten, Katholieke Universiteit Leuven en Universiteit Antwerpen, advocaat
- Rik Torfs, Professor Kerkelijk recht, Katholieke Universiteit Leuven
- Luc Van den Berge, Therapeut, spreker op de conferentie 'Paroles d'hommes' (Brussel, 17 november 2008)
- Myriam Van Vaerenbergh, Advocate, voormalig voorzitter Raad voor de Gelijke Kansen van Mannen en Vrouwen
- Etienne Vermeersch, Prof. em. Wijsbegeerte, Universiteit Gent
- Jogchum Vrielink, Onderzoeker Centrum Interculturalisme, Migratie en Minderheden, Katholieke Universiteit Leuven
- Gloria Wekker, Professor Gender en Etniciteit, Universiteit Utrecht
- Alison Woodward, Professor Politieke Wetenschappen, Vrije Universiteit Brussel

Groepsgesprekken

- Sophia: Stéphanie Loriaux, Franstalige co-voorzitter; Sarah Scheepers, Nederlandstalige co-voorzitter; Catherine Wallemacq, Franstalige coördinator; Lisa Wouters, Nederlandstalige coördinator
- Nederlandstalige Vrouwenraad, Raad van Bestuur
- Conseil Wallon de l'Égalité entre Hommes et Femmes (CWEHF)

